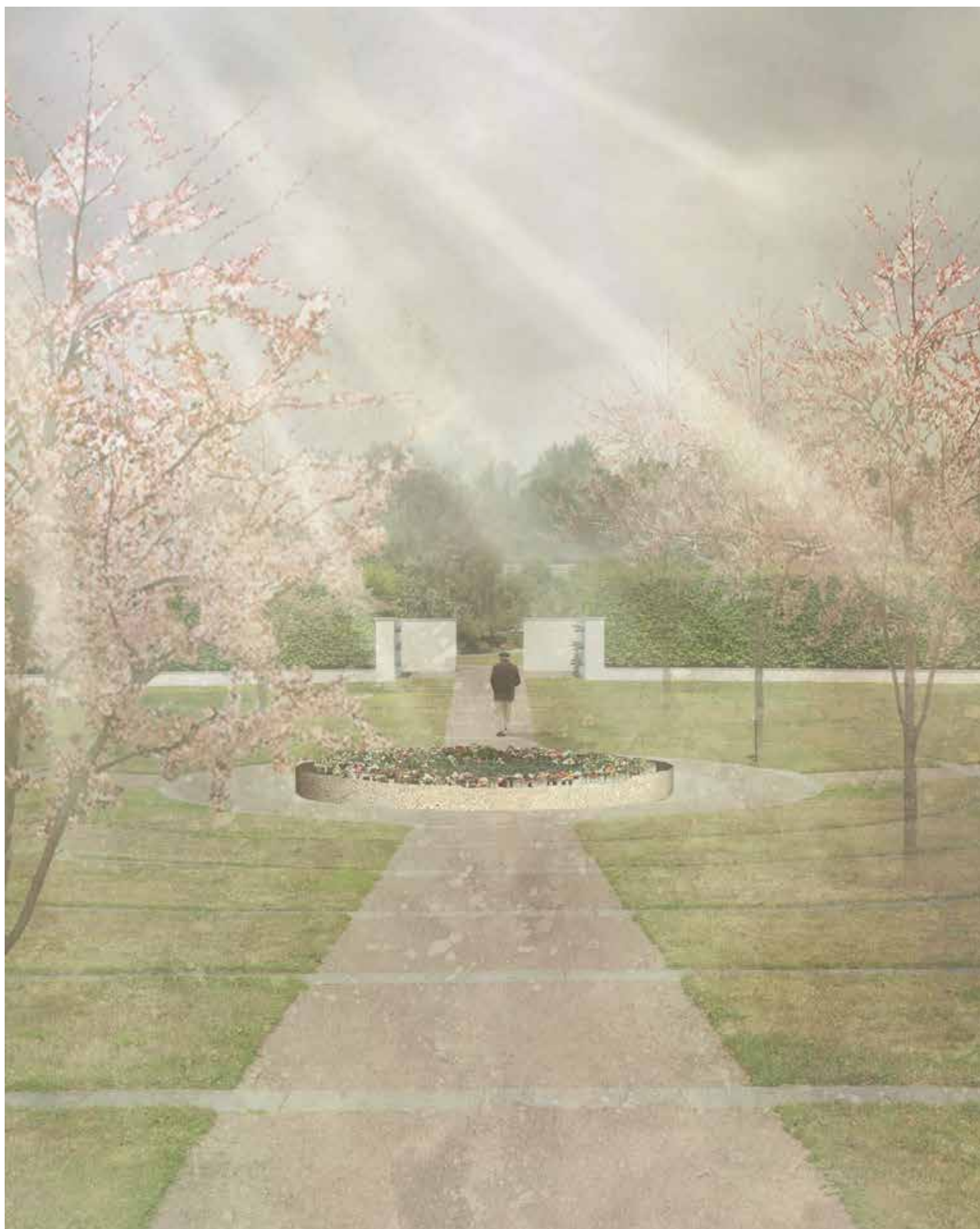

VANDRING I ETT MINNESLANDSKAP

*Ett idéförslag för Östra kyrkogårdens minneslund och dess
närmaste omgivning*

Vanja Pihl

TACK TILL

Ulla Myhr, handledare

Gudrun Rabenius, för handledning

Sara Danielsson, Stockholms Stadsmuseum

Martin Rörby, arkitekturhistoriker

Ewa Larsson, arkitekturhistoriker

Maximilian Löfgren, samordnare, Östra kyrkogården, Malmö

Stefan Grip, arkitekt

Paul och Barbara Bland för experthjälp

Min familj som stått ut med mig, samt läst detta arbete om och om igen

VANDRING I ETT MINNESLANDSKAP

Ett idéförslag för Östra kyrkogårdens minneslund och dess närmaste omgivning

A WALK THROUGH A LANDSCAPE OF COMMEMORATION

A design proposal for the Eastern cemetery's memorial garden and its immediate surroundings

Vanja Pihl

Handledare: Ulla Myhr, SLU, institutionen för stad och land

Examinator: Helena Nordh, SLU, institutionen för stad och land

Biträdande examinator: Viveka Hoff, SLU, institutionen för stad och land

Omfattning: 30 hp

Nivå och fördjupning: Avancerad, A2E

Kurstitel: Självständigt arbete i landskapsarkitektur, A2E - landskapsarkitektprogrammet - Uppsala

Kurskod: EX0860

Program: Landskapsarkitektprogrammet, Ultuna

Kursansvarig institution: Institutionen för stad och land

Utgivningsort: Uppsala

Utgivningsår: 2022

Omslagsbild: Egen illustration, Vanja Pihl

Upphovsrätt: Samtliga bilder/foton/illustrationer/kartor i examensarbetet publiceras med tillstånd från upphovsrättsinnehavaren.

Där inget annat anges är det författarens egna

Originalformat: stående A3

Elektronisk publicering: <https://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: Sigurd Lewerentz, minneslandskap, begravningsplats, ceremoniplats, minnesplats, minneslund, fysisk modell

Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för naturresurser och jordbruksvetenskap

Institutionen för stad och land

Avdelningen för landskapsarkitektur

Sammanfattning

Östra kyrkogården i Malmö invigdes 1921. Den är formgiven av arkitekt Sigurd Lewerentz och är ett av de främsta exemplen på begravnings- och landskapsarkitektur i Europa under 1900-talet. Det finns ett behov att utveckla dess minneslund och de närmaste omgivningarna, samt en efterfrågan på fler platser för sorg, kontemplation och rekreation i en konfessionsneutral kontext. Detta arbete har för avsikt att ge ett idéförslag, i form av en gestaltning som visar på en möjlig utveckling av området.

Idén till arbetet är hämtad från 2021 års studenttävling, utlyst av bland annat Tankesmedjan Movium vid SLU. Detta arbete utgår från delar av tävlingens syfte men har för avsikt att ta ett större grepp om det omgivande landskapet och utveckla fler konfessionsneutrala minnes- och mötesplatser.

För att väl underbygga gestaltningen har litteratur som behandlar Sigurd Lewerentz estetik och arbetsmetoder studerats. Platsbesök och analys på utvalda referensobjekt, signerade arkitekten, har genomförts. Här har jag både inspirerats och funnit de gestaltningsprinciper som ligger till grund för gestaltningen. Litteratur som berör den moderna begravningsplatsens utveckling har gett en djupare förståelse för platsen utformning och dess historiska bevarandevärden. Platsbesök, inventering och analys av Östra kyrkogården genomfördes tidigt då gestaltningen utgick från landskapets befintliga karaktär och värden. Samtal med sakkunniga har kompletterat och konkretiserat litteraturen, där nya värdefulla infallsvinklar har fördjupat arbetet.

Ett undersökande skissarbete och modellstudier har varit viktiga verktyg för att komma framåt i gestaltningsprocessen. Arbetet utmynnar i ett idéförslag för hur minneslundan och dess närmaste omgivning kan utvecklas genom att skapa platser för människor att minnas sina döda, enskilt och tillsammans, oavsett religionstillhörighet. Idéförslaget innefattar en ceremoniplats och en minnesplats samt ökar funktionaliteten av den befintliga minneslundan. Idéförslaget länkar även samman den befintliga begravningsplatsen med den muslimska via ett angränsande naturområde. Detta ger även möjligheter för rekreation och framtida gravskick.

Summary in English

Introduction

The ways in which people have used cemeteries have changed over time and reflect developments and changes in society. Most of us will inevitably visit a cemetery or a churchyard. The purpose of the visit varies and may be a funeral, a visit to relative's grave, lighting a candle in a memorial garden, or for recreational purposes (Nolin 2006). A cemetery is thus not only a place to take care of the dead, it is also an important place for survivors (Constant 1994, p. 7). With a changed societal view of death and an increasing multicultural population with different burial traditions, new demands are called for regarding developing the cemetery to meet these needs.

The Eastern Cemetery in Malmö, which was inaugurated in 1921, designed by the Swedish architect Sigurd Lewerentz, is one of the foremost examples of funereal and landscape architecture in Europe in the 20th century. Lewerentz worked with the Eastern Cemetery and other sacred landscapes and buildings for much of his career (Örn 2021).

Cemeteries in Scandinavia are often well-preserved green spaces and they have become increasingly important for the urban residents as other green areas have diminished (Evensen, K. H., Nordh, H., & Skaar, M 2017).

In the spring of 2021, in connection with the centenary of the Eastern Cemetery, the cemetery was chosen as the subject for the annual student competition. The competition entails a design proposal for the development of the Memorial Garden and its adjacent surroundings.

The choice of subject was based on my interest in Sigurd Lewerentz's architecture and I wanted to identify what distinguished his aesthetics. In this thesis, I wanted to explore how I could "work in the spirit of Sigurd Lewerentz".

Aim and research questions

The aim of this thesis is to present a design proposal for how parts of the Eastern Cemetery can retain and develop its functions as a meeting and memorial site and to create individual and collective places for people, regardless of

religious affiliation, to be able to mourn and remember the dead. The design proposal includes a new ceremonial venue and a memorial site, as well as increase the functionality of the existing memorial garden.

- How can a ceremony and a memorial site be designed in a way that enhances the character of the existing landscape?
- How can I, in my design, relate to Sigurd Lewerentz's working methods?

Methods

In order to gain an elaborated design proposal, a variety of methods were used:

- Literature regarding the development of the modern burial ground and alteration of the chapel and the ceremony site was studied, as was literature related to Lewerentz's architecture and aesthetics.
- Site visit and analysis were carried out at; *St Markus Church, The Woodland Cemetery and St Petri Church*, in order to gain further insights regarding how Lewerentz worked as an architect and landscape architect.
- Inventory and analysis during a site visit to The Eastern Cemetery in Malmö were carried out in order to gain a deeper understanding of the landscape and the existing values.
- Sketching, both by hand using a physical model, together with digital tools such as auto-cad and sketch-up, were used alternately during the design process.
- Interviews and sketch meetings with experienced architects and architectural historians were used to complement the above-mentioned methods.

Illustration shows Eastern Cemetery and the proposal area.
Scale 1:10 000 / A3

From churchyard to cemetery

During the early 20th century, the modern cemetery was established in Sweden. It was a sign of a rapidly changing society, where many factors played an important part, such as sanitary requirements, a growing population and changes in religious customs (Nolin 2006, Karlsmo 2005).

The contemporary architectural profession questioned the prevailing style ideal, as regards the context of the cemetery. In contrast to the previous focus on attributes such as memorial tomb monuments, symbols and the focus on ceremonial buildings, the landscape assumed greater importance. To manage the conditions of the landscape and to avoid major encroachments on nature and the terrain became important goals. An emphasis on the landscape itself (Constant 1994, s. 7) became a focus. At the modern cemeteries, chapels were built for ceremonial purposes. Chapels have evolved from being closed, Christian-decorated rooms, towards a more open-to-nature aspect and today an increased construction of ceremony places outdoors can be seen (Karlsmo 2005). In recent decades, the memorial garden, which is an anonymous and collective burial place, has been added. The need for a denomination-neutral place, for contemplation and for remembering and mourning the dead, has increased.

Lewerentz and architecture / An applicant's attitude

Through literature studies and site visits, five aspects were highlighted that I interpreted as characteristic of Lewerentz's working methods:

- Scale and spaciousness - the relation to the character of the given landscape and the intention to start from the existing conditions. *Fig. 1, The woodland cemetery in Stockholm.*
- Entrances and exits - visually and emotionally prepare the visitors to arrive and leave different parts of the cemetery. This can be done in a context of nature, as in a passaged landscape. *Fig. 2, The woodland cemetery in Stockholm.*
- The pathways - the movement between different parts was important for the visitors experience of the landscape. *Fig. 3 St Mark's Church in Stockholm.*
- Contrasts between darkness and light - can be highlighted by contrast with the existing landscape and architecture, between open and closed spaces. *Fig. 5, St Petri Church in Klippan.*
- Details and materials - from small details to the entirety, both in building materials and vegetation, as well as the relationship between them. *Fig. 4 and 6, St Mark's Church in Stockholm.*

Figure 1.

Figure 2.

Figure 3.

Figure 4.

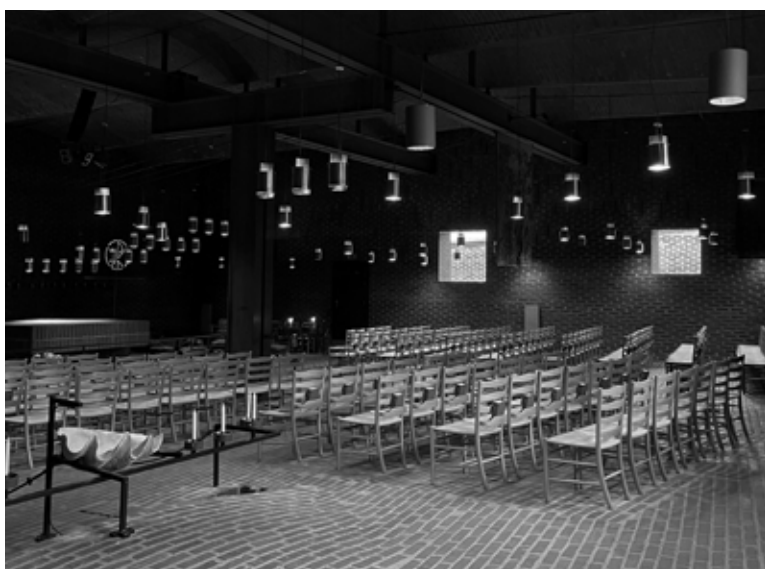
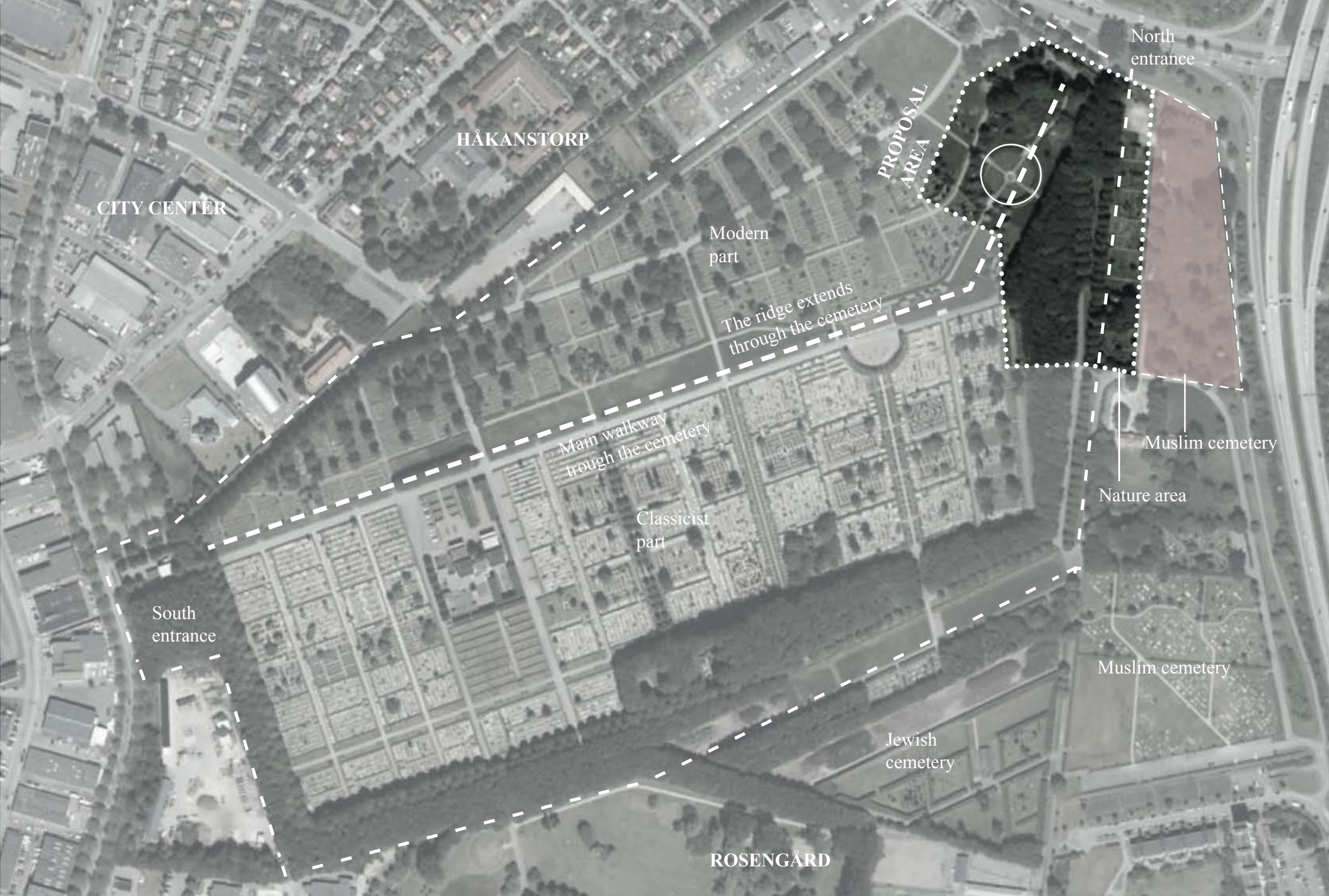

Figure 5.

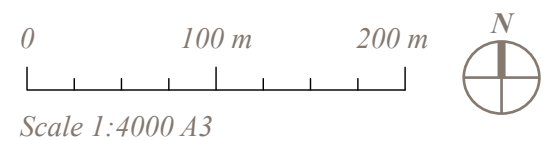

Figure 6.

Site visit at Östra kyrkogården

The Eastern cemetery and the original design of Lewerentz is well maintained. The main character of the landscape at the site is the ridge, which divides it into two different architectural styles. The south parts is stricter, with regular hedges that link to the design language of classicism and in the north a freer architecture, characterized by free-growing plant material, linked to the ideas of modernism.

The ridge creates a great variety in the experience of the place. Lewerentz's design follows the topography of the landscape, well integrated.

The curtain of trees that surround The Eastern Cemetery has the potential to be used for ceremonial and secular purposes.

Long sight lines from the ridge create linking views at the site, that contribute to a well-cohesive place. The memorial garden's distinct shape creates a clear space landscape

The memorial garden was perceived as large-scale and inhospitable, lacking a smaller room for grief and contemplation.

The ridge and the vegetation contribute as space-creating elements. There is unused space with potential.

Design vision

The existing character of the place, with the prominent ridge, the surrounding vegetation and the austere architecture of the memorial garden are the starting point for the design. New additions and functions, presented in the program items, should emphasize the character of the landscape without making too great an impact on the landscape image. The design makes use of accessible parts of the landscape that are not currently used and through a link between new and existing parts, a walk through the landscape is made possible here. The contrasting dark and light parts of the existing vegetation, as well as its room-creating qualities, must be identified and emphasized. Nature, with its wild flora, gets a more prominent place.

The place is today characterized by the memorial garden's clearly circular architecture. This form provides inspiration for the design of the extensions and its form should be experimented with. The materiality of the built structures interacts with and gives a contrasting effect to the surrounding vegetation / nature.

A future vision is to provide the opportunity to develop new burial conditions and collaboration between different religions and faiths, in harmony with nature.

Design strategies

- Make new places available in the landscape.
- Add new views.
- Add an alternative, denomination-neutral memorial site, with possibilities for decoration
- Add a new denomination-neutral ceremony venue, with associated building, which could be used for several purposes.
- Add room-creating vegetation to the to the existing memorial garden.
- Link the existing Christian and Muslim cemeteries.
- Provide proposals for the disposition of the nature area in the east for possible future needs.

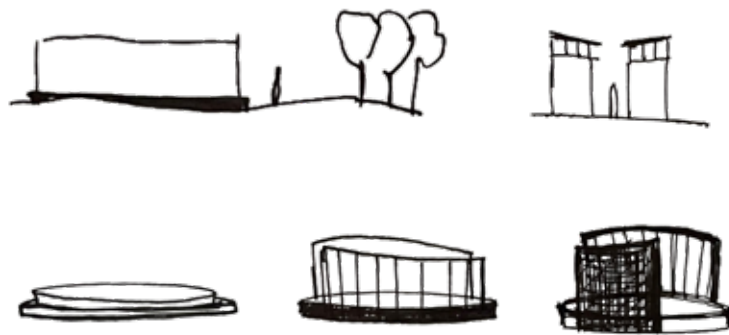
The physical model shows the existing topography of the memorial garden and its closest surroundings. The ridge that stretches through the landscape is significant and affects the design and experience of the place.

Sketch process

As a part of the design process, sketching was carried out both by hand in a physical model and with digital tools. The physical model in particular was an important tool in for understanding the terrain, as well as making rapid sketches in three-dimensions. As a part of the sketching process, I had a meeting with architect, Stefan Grip.

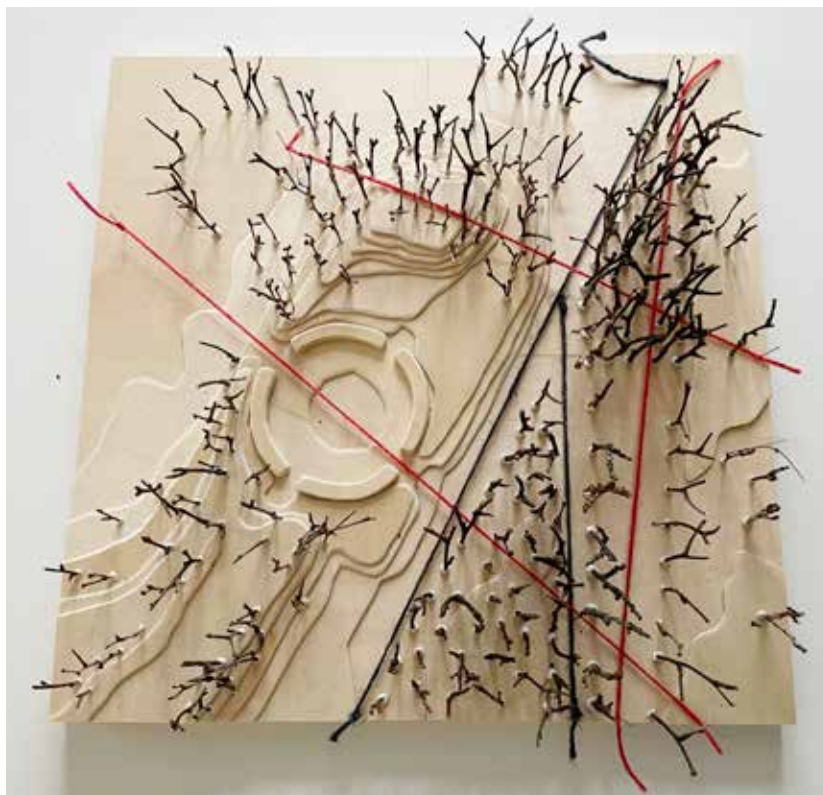
Early handsketches demonstrate different ideas for shaping the ceremonial venue building.

Early handsketches show different ideas for shaping the ceremonial venues building.

Sketching in a physical model. Deforming the shape of the circle and attempting to find the most aesthetic open/closed structure.

Physical model, scale 1:500. Sketching on the overall design and how to link the different parts together. This was a simple method for judging the effectiveness of different ideas.

The design proposal - A walk in a memorial landscape.

The proposal consists of: a memorial site; a ceremonial venue with associated building; a re-design of parts of the existing memorial garden; and the creation of a passage landscape with recreational possibilities.

The ceremonial site and its associated building are reached via a nature trail that takes the visitor on a walk through the dense and enclosing beech forest. A sight-line is formed through nature and through the semi-open building, *Elipsen*. The ceremonial venue's placement is made according to the site's existing room-creating conditions. In the clearing by the beech forest curtain there is a distinct room, which at the same time connects well spatially with the rest of the cemetery and its functions. The ceremonial venue is intended to be secular. Its proximity to the Muslim cemetery and the natural area contributes to its location and wide use.

The memorial site is placed on the highest peak of the ridge, surrounded by nature. A closed room is built here, but with long views towards the rest of the cemetery. Its shape is distinct, but softens when viewed from a lower perspective, when it is, to some extent, hidden in the ridge. The place uses existing natural features to provide for solace, contemplation and grief.

0 10 50 m
Scale 1:1000 A3

Visualization, the memorial height seen from below, with lit candles during the evening.

Discussion

This work, presented as a proposal for ideas, shows that there are opportunities to develop parts of the eastern cemetery as a response to stated contemporary needs for change and renewal. My interpretation of Lewerentz's approach to architecture has been a rewarding guide for the choices I made during my design process. On the other hand, re-interpreting the work of an well known architect has proven to be challenging and at times inhibitive.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Del I Inledning	
Introduktion	14
Syfte och frågeställningar	15
Illustrationskarta Malmö	16
Arbetes avgränsning	17
Metod	18
Del II Bakgrund	
Den moderna begravningsplatsen	21
Lewerentz och arkitekturen	23
Referensobjekt	25
Skala och rumslighet	26
Anlända och lämna	27
Vandringen	28
Kontraster mellan mörker och ljus	29
Detaljer och material	30
Del III Inventering och analys av Östra Kyrkogården i Malmö	
Östra kyrkogården i Malmö	32
Inventering och analys	34
Analysplan	36
Del IV Gestaltungsarbetet	
Programpunkter och gestaltningsvision	38
Skissprocess	39
Ceremoniplatsen	40
Minneshöjden	43
Stråk och gångvägar	46
Idéförslaget - <i>En vandring genom ett minneslandskap</i>	47
Ceremoniplatsen	48
Minneshöjden	50
Minneslunden	54
Del V Diskussion och slutsater	
Diskussion	57
Slutsatser	58
Källförteckning	61
Figurförteckning	62

DEL I

INLEDNING

I denna del av arbetet ges en introduktion till ämnesval och Östra kyrkogården. Här redovisas även de avgränsningar som görs inom ramen för detta arbete. Arbetets syfte och frågeställningar, samt vilka metoder som valts för att besvara dessa, redovisas också i denna del.

Introduktion

Hur människan brukat begravningsplatser har skiftat över tid och speglat övriga samhällets utveckling och förändring. De flesta människor besöker förr eller senare en begravningsplats eller en kyrkogård, syftet med besöket skiftar och kan, förutom begravning, innefatta ett besök vid en närståendes grav, att tända ett ljus i en minneslund eller för rekreativa ändamål (Nolin 2006). Begravningsplatsen är därmed inte bara en plats för att ta hand om de döda utan är också viktig för de efterlevande (Constant 1994). Med en förändrad syn på död och begravning och med en ökande mångkulturell befolkning ställs också nya krav på att utveckla begravningsplatsen och möta dessa behov.

Östra kyrkogården i Malmö som invigdes 1921, formgavs av Sigurd Lewerentz och är ett av de främsta exemplen på begravnings- och landskapsarkitektur i Europa under 1900-talet. Han arbetade med den och andra sakrala landskap och byggnader under en stor del av sin karriär. Han utformade dem inte bara med tanke på de döda utan också som en plats, ett minneslandskap, för efterlevande att sörja och minnas sina döda på (Örn et al 2021).

Begravningsplatser i Skandinavien är ofta välbevarade grönområden och de har fått en ökad betydelse för stadens invånare eftersom övriga grönytor minskat (Evensen, Nordh & Skaar, 2017). Östra kyrkogården är Malmös största begravningsplats och utgör därmed en betydande del av Malmös parkområden och är redan idag välanvänd som strövområde med möjlighet att utvecklas ytterligare. Begravningsplatsen har också ett stort kulturhistoriskt värde och är ett exkursionsmål för både nationella och internationella arkitekturintresserade besökare. Den genomskärs av en naturlig ås som delar begravningsplatsen i en strikt del i söder och en del med en friare form i norr (Svesnka kyrkan 2021), med områden som har potential att nyttjas som delar i ett minneslandskap och med nya funktioner.

Våren 2021, i samband med hundraårsjubiléet av Östra Kyrkogården, utlystes av Tankesmedjan Movium vid SLU, Sveriges Kyrkogårds- och Krematorieförbund (SKKF) och Sveriges Stenindustriförbund en studenttävling (Movium 2021). Tävlingen är avslutad men i detta arbete har jag valt att ta fasta på delar av dess syften och utveckla dessa. Ett av tävlingens syften var att utveckla den befintliga minneslundan och dess närmaste omgivning, där nya behov och funktioner skulle tilläggas i arkitekt Sigurd Lewerentz anda. I detta arbete togs ett större grepp om det omgivande landskapet och dess utveckling, än vad tävlingen avsåg.

På platsen har det till följd av en ökad besöksfrekvens till dess minneslund uppkommit behov av ytterligare en minnesplats, konfessionsneutral och utan koppling till ett specifikt gravskick. Det fanns också ett behov att tillföra nya platser med avsikt att också kunna användas för rekreation och profana ändamål. Desutom fanns ett ökat behov av en ceremoniplats utomhus, vilket inte minst aktualiserades under coronapandemin.

Mitt ämnesval grundade sig i mitt intresse för Sigurd Lewerentz arkitektur och jag ville identifiera vad som utmärkte hans estetik och arbetssätt. Med detta arbete ville jag utforska hur jag kunde "arbeta i Sigurd Lewerentz anda" för att utveckla den befintliga arkitekturens struktur och både ta hänsyn till de kulturhistoriska värdena och till de ovan nämnda nya behoven. Det är ett möte mellan arkitektur och natur, mellan liv och död.

Syfte och frågeställningar

Syftet är att presentera ett idéförslag, i arkitekt Sigurd Lewerentz anda, för hur minneslunden och dess närmaste omgivning på Östra kyrkogården i Malmö kan utvecklas för att möta konfessionsneutrala behov hos samtida och framtida besökare. I idéförslaget utvecklas landskapets funktion som mötes- och minnesplats för människor att sörja och minnas sina döda.

Frågeställningar:

- Hur kan jag i idéförslagets gestaltning återknyta till Sigurd Lewerentz och hans arbetsmetoder?
- Hur kan idag ej ianspråkstagna delar av det aktuella landskapet tillgängliggöras för konfessionsneutrala funktioner?

Figur 1. Kartillustration visar Östra kyrkogårdens nordöstliga placering i de centrala delarna av Malmö. Dess storlek (60ha) utgör ett viktigt grönområde för malmöborna. Skala 1:50 000 / A3

Arbetets avgränsning

Avgränsningen för mitt arbete utgjordes av en litteraturgenomgång som berörde utvecklingen av den moderna begravningsplatsen och dess ceremoniella rum, under 1900-talet, ur ett kristet, västerländskt perspektiv. Litteraturen ökade förståelsen för arbetets kontext och bidrog därmed till ett mer välgrundat gestaltungsarbete och idéförslag. Vidare studerades litteratur som berörde Sigurd Lewerentz arkitektur och arbetssätt, för att tillägna mig tolkningar av hans arbetsmetoder och synsätt.

Arbetets geografiska avgränsning utgjordes av det på kartan redovisade området nedan. I detta ingick den befintliga minneslundens med dess närmaste omgivningar samt ett angränsande, idag outnyttjat, naturområde. Utgångspunkten för detta idéförslag var att det ska vara konfessionsneutralt och utan symbolik kopplad till någon specifik trosuppfattning.

Figur 2. Kartillustration visar Östra Kyrkogården samt arbetsområdets avgränsning.
Skala 1:5000 / A3

0 50 200 m

Metod

Litteraturgenomgång

Litteratur som berörde den moderna begravningsplatsens utveckling, samt kapellens och ceremoniplatsens framväxt och förändring, studerades i detta arbete.

Vald litteratur som berör Lewerentz och hans arbetssätt, inklusive krönikor, monografier, avhandlingar och platsspecifika trycksaker gällande refrensobjekt studerades. Den litteratur som finns skriven om Lewerentz idévärld är knapphändig, då arkitekten sällan varken skrev eller talade om sina verk eller hur han arbetade. Litteraturen studerades därför med ett kritiskt förhållningssätt vad gäller arkitektens egna intentioner avseende utformning och gestaltning.

I litteraturen om Lewerentz hittade jag aspekter som jag fann värdefulla att använda mig av vid analyserna av referensobjekten, samt under inventering och analys av Östra kyrkogården.

En del av litteraturstudiet berörde tolkningar av Lewerentz syn på landskap och arkitektur. Dels hur byggnader var placerade i landskapet, dess synliga konstruktion, rummets skala och proportioner, materialval, naturligt ljus kontra artificiellt samt byggnadstekniska detaljer som t ex en dold ingång och interiörens flexibilitet för olika funktioner. Min förståelse för Leweretz arbetssätt använde jag mig av i mitt gestaltungsarbete.

Referensobjekt

Inom ramen för detta examensarbete genomfördes en analys på plats, av tre av Sigurd Lewerentz verk, utöver Östra Kyrkogården. Platserna valdes utifrån eget intresse, efter att ha läst relevant litteratur om Sigurd Lewerentz samt att dessa kunde anses betydelsefulla för gestaltungsarbetet.

Följande aspekter, funna i litteraturen, studerades:

- Skala och rumslighet
- Anlända och lämna
- Kontraster mellan mörker och ljus
- Vandringen
- Detaljer och material

Följande referensobjekt besöktes:

- Skogskyrkogården, Stockholm.
- S:t Petri kyrka, Klippan.
- Markuskyrkan, Stockholm

Skogskyrkogården valdes eftersom den var ett av Lewerentz mest betydelsefulla verk. Platsen besöktes vid ett flertal tillfällen under gestaltungsprocessen, periodvis under dagliga promenader. Detta gav mig många tillfällen att ta del av Skogskyrkogårdens arkitektur under alla ljus- och väderförhållande. Genom att studera kartor, fotografera och göra skisser under platsbesöken, studerades viktiga aspekter funna i litteraturen. En guidad visning med Sara Danielsson¹ från Stockholms stadsmuseum, gav en bild av hur Sigurd Lewerentz och Gunnar Asplund utformade Skogskyrkogården. Danielsson delgav information som jag annars inte hade iakttagit, bl a hur Lewerentz använde sig av vegetationen för att förmedla övergångar mellan mörka och ljusa partier. Under visningen gavs även möjlighet att besöka ett flertal av kapellen och studera in- och utgångar, ljusinsläpp och möblering.

S:t Petri kyrka besöktes i ett tidigt skede och valdes framför allt då jag sökte inspiration till den ceremonibyggnad jag ville tillföra min gestaltning av Östra kyrkogården i Malmö.

Inventering och analys av Östra kyrkogården

Besöket på Östra kyrkogården i Malmö genomfördes den 8 november 2021, i samband med Allhelgonahelgen, den tid på året då många besökte begravningsplatsen för att sörja och minnas en anhörig. Det gjorde att kyrkogården var välbesökt och jag kunde iaktta hur de olika delarna användes.

Platsbesöket gjordes i ett tidigt skede i arbetet eftersom jag ville att landskapet och den befintliga strukturen skulle utgöra grunden för min gestaltning. Både en mer övergripande inventering och analys av kyrkogårdens struktur, dess byggnader, gångstråk och formspråk och en mer detaljerad inventering av det valda arbetsområdets omgivning och kontext gjordes.

1. Guidad visning med Sara Danielsson, Stockholms stadsmuseum, hösten 2021.

Vid platsbesök och inventering av Östra kyrkogården gjordes analysen utifrån dessa aspekter:

- Övergripande karaktär
- Platsens olika funktioner
- Terräng och topografi
- Siktlinjer
- Gångstråk
- Växtmaterial

Ett möte med Maximilian Löfgren², landskapsingenjör på Östra kyrkogården, genomfördes under eftermiddagen. Detta gav en fördjupad förståelse för platsen, dess användning och möjliga utveckling. Under mötet gjordes en rundvandring, dels i minneslunden och dess närmaste omgivning, och dels till byggnaderna S:t Knuts, S:ta Gertruds och Hoppets kapell.

Detta dokumenterades med fotografier, på kartunderlag samt i skisser och anteckningar utförda på plats.

Gestaltingsarbetet

Under arbetets gång identifierades ett antal programpunkter som låg till grund för vad gestaltningen avsett att tillföra platsen.

Följande programpunkter beaktades:

- Tillgängliggöra nya platser i landskapet.
- Tillföra nya utblickar.
- Tillföra en alternativ, konfessionsneutral minnesplats med möjlighet till smyckning.
- Ny konfessionsneutral ceremoniplats, med tillhörande byggnad, i syfte att användas av flera religionstillhörigheter.
- Tillföra rumsskapande vegetation i den befintliga minneslunden.
- Ny smyckningsplats i minneslunden.
- Tillföra effektbelysning i minneslunden
- Förstärka kontrasterna mellan mörker och ljus i landskapet.
- Sammanlänka den befintliga begravningsplatsen med den muslimska.
- Ge förslag på disposition av naturområdet i öster för möjliga framtida behov.

2 Rundvandring med Maximilian Löfgren, samordnare Östra kyrkogården, 8 november, 2021.

En gestaltningsvision togs fram. Denna uttryckte mina intentioner för idéförslaget och hade sin utgångspunkt i de ovan redovisade programpunkterna.

Skissarbete, modellstudie och idéförslag

Skissarbetet har under hela gestaltningsarbetet varit ett viktigt verktyg för att komma framåt i gestaltningen. Både analogt, med penna och papper mot kartunderlag och i perspektiv, samt digitalt i *auto-cad* och *SketchUp* har växelvis använts. Tidigt i arbetet byggdes modeller, en över de centrala delarna av arbetsområdet och en för ceremoniplatsens byggnad. Modellerna användes för att testa hur de tänkta tilläggen uppfattades i förhållande till topografi, skala och rumsindelning, vegetation och rörelsen mellan de olika områdena.

Samtal med sakkunniga

I samband med inventering och analys av Östra kyrkogården genomfördes ett samtal och en rundvandring med Maximilian Löfgren, landskapsingenjör och samordnare på Östra kyrkogården.

Med arkitekturhistorikerna Martin Rörby och Eva Larsson diskuterades Sigurd Lewerentz och den samtida arkitektkåren. Samtalet med Martin Rörby hölls i Stockholm den 1 november 2021. Samtalet med Eva Larsson hölls via Teams den 21 januari 2022.

Rundvandring på Skogskyrkogården hölls av guiden Sara Danielsson från Stockholms stadsmuseum och gav en bättre insikt i hur Lewerentz arbetade med utformningen av Skogskyrkogården.

Mot slutet av arbetet genomfördes ett skissmöte med arkitekt Stefan Grip³. Där diskuterades ceremonibyggnadens och minnesplatsens utformning vilket ledde fram till att vissa modifieringar, framför allt när det gällde byggnadens utformning, genomfördes. Mötet gav insikter och idéer som annars inte hade kommit fram under arbetet.

3 Skissmöte med Stefan Grip, arkitekt, genomfört den 21 januari 2021.

DEL II

BAKGRUND

I denna del av arbetet redogörs för den teoretiska bakgrund som varit utgångspunkten för gestaltungsprocessen och idéförslaget. Den teoretiska bakgrunden består av en historisk översikt över den moderna begravningsplatsens framväxt under början av 1900-talet, där dess ceremoniella ritualer och platser för avsked samt dess utveckling stått i fokus.

Därefter ett avsnitt som berör Lewerentz arkitektoniska idévärld, funnen i så väl litteratur som i samtal med sakkunniga. I den avslutande delen redovisas en sammanställning av de referensobjekt som genomförts i detta examensarbete.

Den moderna begravningsplatsen

Från kyrkogård till begravningsplats

Under tidigt 1900-tal etablerades den moderna begravningsplatsen i Sverige. Den var ett tecken på ett samhälle i snabb förändring där dess sanitära, ideologiska, religiösa och estetiska förutsättningar förändrades i grunden (Nolin 2006). En växande befolkning och pandemiska problem i staden var också utlösande faktorer till att kremeringen återinfördes (Karlsmo 2005). Detta, samt att begravningsplatsen anlades avskild från kyrkan, anses vara de mest avgörande förändringarna under 1900-talet. De utgjorde på många vis en brytpunkt i den svenska sakral- och begravningsarkitekturens historia och blev tongivande för hur våra begravningsplatser därefter utformats (Nolin 2006).

Arkitekturkåren vid tiden började också ifrågasätta tidigare strikta klassicistiska stilideal med trädalléer och klippta buskar som användes som rumsskapande element och ansåg dessa daterade. Ibland beskrevs begravningsplatser från denna tid som "De dödas trädgård" (Constant 1994). De ansågs tröstlösa, planlösa och rentav fula (Nolin 2006). Arkitekter, däribland Harald Wadsjö och Torsten Stubelius, skrev också nedsättande om de engelska parkideal som kom att dominera begravningsplatser utformning i städerna under andra hälften av 1800-talet. De organiska formerna ansågs inte inge tillräckligt allvar för dess syfte. (Nolin 2006, Lundin 2018). Dock, påpekade Nolin (2006), att 1800-talets och 1900-talets förändring av begravningsplatsen byggde på samma ideal; de verkade för en mer hygienisk och naturfrämjande gestaltning av begravningsplatser i stadens utkanter. Vidare menade Nolin (2006) att den engelska parkstilen också banade väg för andra influenser från Europa.

Speciellt framgångsrika blev influenserna från Tyskland, där skogskyrkogårdar, Waldfriedhof, började anläggas i början av 1900-talet. Utgångspunkten var att platsens befintliga natur, landskapet, skulle spela en större roll i utformningen och utan att göra för stora ingrepp i terrängen (Nolin 2006). Ett av de första och främsta svenska exemplen på detta var anläggandet av Skogskyrkogården i Stockholm, ritad av arkitekterna Sigurd Lewerentz och Gunnar Asplund (Ahlin 1985). Arkitekterna utgick från platsens inneboende karaktär, där dess befintliga struktur samt det omgivande kulturlandskapet låg till grund för utformningen. Genom att använda topografin, kontrasten mellan täta skogspartier och öppna ängsmarker, kom landskapet att stå för det monumentala och begravningsplatsens typiska attribut; gravvårdar, symboler och byggnader, skulle underordna sig detta (Constant 1994, s.7).

Det kollektiva och de demokratiska tankarna stärktes under denna tid. Dessa nya tankar handlade till stor del om att människor, oavsett bakgrund, skulle behandlas jämnt, både i livet och efter döden. De tidigare gravmonumenten i olika utföranden som visade på den dödes status ersattes av lägre gravvårdar som inte dominerade lika mycket. I utformningen av Skogskyrkogården fanns dessa demokratiska tankar med. (Constant 1994, s. 7).

Begravningsplatsens rituella och ceremoniella rum

Både begravningskapell och ceremoniplatser utomhus för friluftsbegravning blev självklara inslag i det tidiga 1900-talets moderna skogs- och landskapskyrkogårdar och föreskrevs i tävlingsunderlagen. Kapellen från denna tid kännetecknades ofta av en stram och allvarsam arkitektur, rikt smyckad och ofta i ett slutet rum. (Karlsmo 2005, Lundin 2018) Ceremonin genomfördes i avskildhet. Under

Figur 3. Fotografi visar Skogskyrkogården i Stockholm fotograferad av C.G Rosenberg, 1940, Arkitektur- och designcentrum.

1900-talets andra hälft gjorde naturen sitt intåg i kapellen, med en fysisk koppling till omkringliggande landskap och med konstnärligt utformad kristen natursymbolik och den tidigare slutna arkitekturen öppnades upp allt mer. Karlsmo (2005) menade att kapellen idag fått en ny inriktning, som ett öppet, ljust och flexibelt rum utan religiös symbolik och kunde ses som ett svar på den konfessionsneutrala arkitektur som efterfrågades. Detta märktes också i att allt fler nyanläggningar kallades för sal istället för kapell. Begravningsritualen var inte längre något som måste ske bakom stängda dörrar utan som en del av livet.

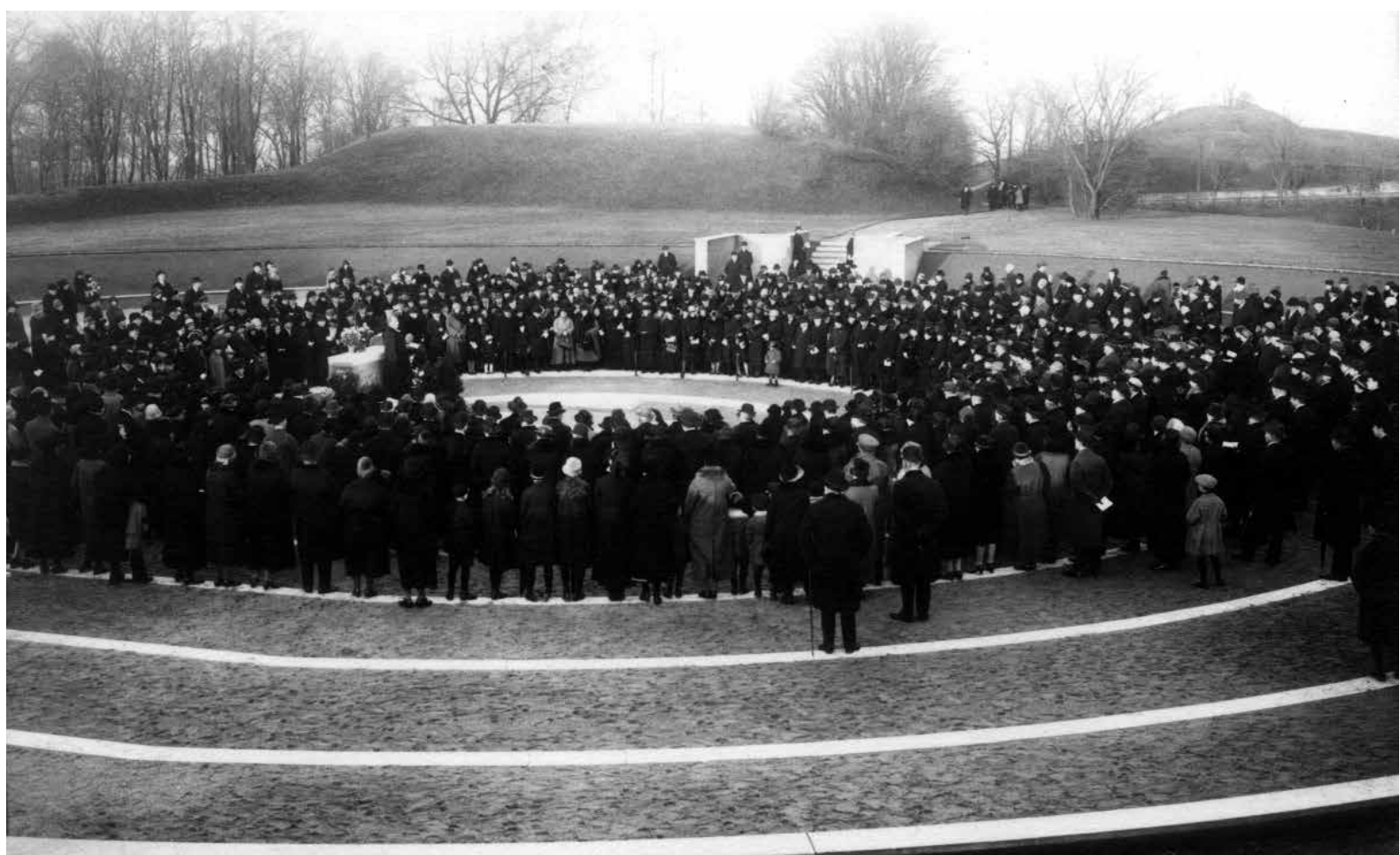
Hur de anlagda ceremoniplatserna i praktiken kom att användas är svårt att säga (Nolin 2006), eftersom kapellen egentligen var mer lämpade för begravningsceremonier på grund av Sveriges oförutsägbara klimat. Även Danielsson¹ berättade att hon knappt aldrig sett någon använda ceremoniplatsen på Skogskyrkogården. Nolin (2006) menade att många ceremoniplatser upplevdes som stora, ödsliga och utlämnande. Idag finns dock ett ökat behov ceremoniplatser utomhus, inte minst som en följd av coronapandemin. Redan tidigare fanns denna tendens, 2001 anlades t ex Trädkyrkan på Berthåga kyrkogård i Uppsala. Målsättningen där var att utforma en plats för ceremonier med en personlig prägel, men också för ett mer öppet användande, för profana högtider och ändamål (Karlsmo 2005, s.234). Sigurd Lewerentz ritade en ceremoniplats på Östra kyrkogården i Malmö som han senare, år 1959, omgestaltade till Sveriges första minneslund (Svesnka kyrkan 2021 uå).

Minneslunder tillkom sedan på många begravningsplatser

1 Sara Danielsson, Stockholms stadsmuseum.

och kyrkogårdar som ett alternativ, då en anonym begravningsform efterfrågades alltmer av anhöriga eller enligt den dödes önskemål. (Grönwall 2017). Dess popularitet kunde bli kopplas till att den dödes närmaste kanske inte längre var bosatta i närheten, men ändå ville ha en plats att besöka men utan krav på den skötsel som följde med en egen gravplats. Minneslundarna anlades ofta i mer orörda områden, i ängsmarker eller skogspartier och kompletterades senare med smyckningsplatser för blommor och ljus. Senare tiders anläggande av askgravlunder blev sedan ett svar på anhörigas önskan att kunna delta vid urnsättningen och ha en mindre anonym plats att besöka för att minnas och sörja sin nära. (Klintborg, Ahlöklo 2001 s.30). Löfgren² påpekade under platsbesök på Östra Kyrkogården att han uppmärksammat att allt fler människor besökte begravningsplatsen för att hedra och minnas sina döda och att det fanns ett behov av fler och även konfessionsneutrala, sådana platser.

2 Maximilian Löfgren, samordnare Östra kyrkogården

Figur 4. Fotografi visar en folkfylld ceremoniplats. Idag utgör denna Östra Kyrkogårdens minneslund, invigd 1961 och var Sveriges första. Foto: Malmö stadsarkiv.

Lewerentz och arkitekturen

Sigurd Lewerentz (1885-1975), var en av 1900-talets mest inflytelserika arkitekter och har med sin byggnads- och landskapsarkitektur, lämnat ett stort och varaktigt avtryck i den svenska arkitekturhistorien. Tidigt i sin karriär engagerade han sig i debatten om den moderna begravningsplatsens utformning (Ahlin 1985. s.51). Lewerentz ritade flera begravningsplatser under 1900-talet, däribland världsarvet Skogskyrkogården i Stockholm och Östra Kyrkogården i Malmö, där arbetet med det sistnämnda följde honom genom hela hans karriär.

En sökares hållning

Vem Lewerentz var som arkitekt och vilka konstnärliga- och stilmässiga ställningstaganden han gjorde är omöjligt att svara på, han talade i regel aldrig om vare sig sina intentioner eller ideér bakom ett verk (Engfors 1986, s.5). Det skrivna källmaterialet om arkitekten och hans verk är tolkningar och i dessa går meningarna isär om vem han var som arkitekt. I inledningen till ArkitekturMuseets årsbok från 1986 beskrevs han av Lennart Holm, dels som en romantiker vars arkitektur försatte människor i stämning genom historiska referenser till bland annat antikens ruiner. dels som en modernist, som frigjort sig från traditioner och konventioner, där han försökte lösa arkitektoniska problem utifrån rationella och funktionella överväganden (Engfors 1986, s.7). Lewerentz behärskade klassicismens och funktionalismens regler men det som utmärkte honom var att han ständigt gjorde medvetna avsteg från dessa, för att skapa liv i arkitekturen (Engfors 1986, s.13).

I samtal beskrev arkitekturhistoriker Martin Rörby¹ honom som en experimentell arkitekt, vars idévärld inte kan placeras i någon specifik stilepok. Vidare talade Rörby om att Lewerentz närmast kan beskrivas som en postmodernist, redan under utformningen av Skogskyrkogården, 50 år innan begreppet var uppfunnet. Även arkitekturhistoriker Eva Larsson² tolkade det som att Lewerentz var en experimentell arkitekt som inte gärna upprepade sig i sin arkitektur, utan hela tiden utmanade sig själv och vågade göra omtag. Även Ahlin (1985, s.82) beskrev honom som en arkitekt som var ständigt sökande i sitt arbete, alltid beredd att ompröva, vilket märktes i hans arkitektur. Enligt Rörby är det genom att studera hans verk som man kan få syn på Lewerentz arbetssätt och estetik.

I den litteratur om Sigurd Lewerentz och hans arkitektur som studerades, fann jag följande aspekter som tolkats som utmärkande för hans arbetssätt;

skala och rumslighet

anlända och lämna

vandringen

kontraster mellan mörker och ljus

detaljer och material.

Skala och rumslighet

Ett av Lewerentz arbetssätt berörde relationen till det givna landskapets karaktär. Han utgick alltid från de reella förhållandena, där han hade för avsikt att ta vara på och nyttja de naturliga förutsättningarna (Bodén 2006, s.6). Det framgick att Lewerentz ofta ville göra så få ingrepp som möjligt i landskapets terräng. I utformningen av Skogskyrkogården, Stockholm, var det den täta skogsvegetationen och på Östra Kyrkogården, Malmö, var det åsen som var utgångspunkterna för gestaltningen (Ahlin 1985, s. 6). Detta beskrevs av Wingren (2013) som att både bevara och förstärka befintliga element och strukturer i landskapet.

Även om Lewerentz föreföll ovillig att förändra landskapets karaktär, arbetade han, som på Östra Kyrkogården, med att plantera stora bestånd träd, som hundra år senare kom att påverka skalan på platsen (Klein 2021). Vid S:t Petri kyrka i Klippan valde Lewerentz att låta landskapet och den omkringliggande vegetationen vara i centrum. Kyrkans utformning blev låg och med långa horisontaler, där naturen bestämde höjden och skalan (Bodén 2006, s.56).

Ibland fanns det inga byggnader och vegetation, murar, höjdskillnader och spelet mellan öppet och slutet skapade då rumsligheter i landskapet (Klein, 2021).

¹ Martin Rörby, arkitekturhistoriker

² Eva Larsson, arkitekturhistoriker

Anlända och lämna

Det var viktigt att besökaren blev visuellt och känslomässigt förberedd för att anlända till och att lämna begravningsplatsen. På Skogskyrkogården planerades ett parkområde, som en övergångszon (Ahlin 1985 s. 60). På Östra Kyrkogården kallade Wingren (2013) detta för ett passagelandskap som här kunde utgöra både en gräns eller ses som en länk mellan innanför och utanför, beroende på dess visuella uttryck, om den var öppen eller sluten mot omgivningen, vilket påverkade den mentala och fysiska upplevelsen av platsen.

På Skogskyrkogården möttes inte besökaren av gravvårdar utan av ett öppet landskap som visade att platsen inte bara var till för de döda, utan också till för de människor som sökte en plats att minnas och sörja på (Karlsmo 2005, Constant 1994). Vidare beskrev Constant (1994), att det öppna landskapet ingav ett lugn i upplevelsen av platsen och att människor som just lämnat världen utanför begravningsplatsen, långsamt skulle vänjas vid döden och sorgen.

Vandringen

I samtal med Larsson³ påpekade hon att det främst var på Skogskyrkogården som vandringen genom landskapet tydligt kunde upplevas i utformningen. Förflyttningen mellan de olika delarna var viktig för besökarens upplevelser. Örn (2021) beskrev den likt en regisserad färd, som med omsorg om besökaren vägledde denne genom en process, från sorg till försoning. Även Ahlin (1985, s. 92) skrev om hur Lewerentz utformade en vandring genom landskapet på Skogskyrkogården och poängterade den långsamma stigningens inverkan på besökaren.

Kontraster mellan mörker och ljus

Att vägleda människan från mörker till ljus, från död till uppståndelse, var ett av Lewerentz ledmotiv vid utformningen av Skogskyrkogården i Stockholm (Örn 2021). Enligt Danielsson kunde detta tydligt urskiljas i den kontrast mellan mörker och ljus som uppstod i mötet mellan den täta tallskogen och den öppna gräsytan. Att en byggnad med sina murar och muröppningar, öppnade för eller uteslöt ljus, blev tydligt i Lewerentz arkitektur (Engfors 1986, s.60).

Detaljer och material

Lewerentz lade stor vikt vid detaljer och han arbetade både länge och noggrant med utformningen för nå en så välgrundad helhet som möjligt (OBS 2021). Hans passionerade engagemang och kompromisslösa inställning till material och arbetssätt, visade sig i detaljerna vid uppförandet av Markuskyrka, Stockholm; infästningsbeslag, synliga elektriska ledningar, avsaknaden av socklar, fönsterfoder eller täckande listverk (Bodén 2006, s.58). I Markuskyrkan arbetade Lewerentz också med sömlösa övergångar mellan byggnad och landskap där byggnadens golvmaterial fortsatte ut i omgivningen (Klein 2021).

Lewerentz stränga återhållsamhet med material och markingrepp, etablerade honom som en förespråkare och föregångare för "sparsamhetens estetik". Han ville reducera material och utförande till det enkla och samtidigt spektakulära (Bodén 2006, s.57).

3 Eva Larsson, arkitekturhistoriker

Referensobjekt

Parallellt med litteraturgenomgången och gestaltungsarbetet besöktes och analyserades tre arkitektoniska verk, alla formgivna av arkitekt Sigurd Lewerentz. Syftet med analyserna av referensobjekten var att de skulle inspirera och fördjupa gestaltungsprocessen och leda till ett välgrundat idéförslag. Det mest effektiva sättet att ta del av och inspireras av Lewerentz arkitektur var att uppleva den på plats. Platsbesöken och analyserna skapade en förståelse för hur arkitekten arbetade samt skapade en egen uppfattning om arkitekturen i förhållande till den teori som studerades.

Verk som besöktes:

S:t Petri kyrka, Klippan

Platsbesök den 16 november 2021

Markuskyrkan, Stockholm

Platsbesök genomförda vid flera tillfällen.

Skogskyrkogården, Stockholm.

Platsbesök genomförda vid flera tillfällen. Guidad visning 31 oktober 2021 (Sara Danielsson)

Under platsbesöken och analyserna av referensobjekten utgick jag från de aspekter som identifierats i litteraturgenomgången;

Skala och rumslighet

Anlända och lämna

Vandringen

Konstraster mellan mörker och ljus

Detaljer och material

I kommande avsnitt presenteras en sammanfattning av det jag fann under mina platsbesök och i analyserna av de tre valda referensobjekten. De ovan nämnda aspekterna presenteras på var sitt uppslag, där fotografier och tillhörande text visar vad jag fann intressant.

Skala och rumslighet

Figur 5.

Figur 8,
Foto: Klippans
kommun

Figur 6, 7.

Figur 9, 10
Foto: Stockholms
stadsmuseum.

5. Det Heliga korsets kapells skala påverkades av den omgivande vegetationen i fonden och de stora gräspartierna gjorde att byggnaden upplevdes mindre. Naturen definierade tydligt skalan och blev det bestämmande elementet.

6. Kapellets förgård kontrasterade mot det annars öppna och storskaliga omgivande landskapet. Den rumsliga upplevelsen av och inne i förgården, accentuerades av den storskaliga fonden.

7. Den befintliga terrängens topografiska variation skapade ett enskilt upphöjt rum, den så kallad Almhöjden. En mänskligare skala skapade med hjälp av hängalmar som bildat väggar och tak, avgränsades rummet från det omgivande landskapet. Placeringen ingav lugn och förstärkte känslan av att kliva in i ett avskilt rum.

8. S:t Petri kyrka ligger inbäddad i vegetation och arkitekturen upplevdes inte konkurrera med naturen utan snarare existera på dess villkor.

9 och 10. Uppståndelsekapellet och Skogskapellet gav två skilda upplevelser av skala och rumslighet. Uppståndelsekapellets resliga tak och riktade ljus ingav en känsla av rymd och oändlighet. Skogskapellets tak kändes omslutande och dess cirkelform förstärkte känslan av ett slutet rum.

Anlända och lämna

Figur 11.

Figur 12.

Figur 13, 14.

Figur 15, 16 och 17.

11. Den omgärdande muren runt Skogskyrkogården gav en distinkt känsla av att lämna världen utanför och träda in i ett från vardagen avskilt rum. Den tydliga gränsen upplevdes kunna underlätta en förändrad sinnestämning.

12. Den storslagna öppna gräsytan samt det långa avståndet till Korsets kapell och Almhöjden, fungerade som en förberedande zon inför mötet med både gravvårdar och sorgearbete. Landskapets långsamma stigning var märkbar och med en känsla av att steg för steg träda in på platsen.

13. Den dolda entrén till S:t Petri kyrka var svår att hitta. Den är modest utformad och tillförde både spänning och mystik till inträdet i kyrkan. Den upplevdes varken storslagen eller sakral, utan underordnades sig snarare besökaren och upplevelsen.

14. Markuskyrkan ligger inbäddad i landskapet, placerad i en björkdunge som dolde dess arkitektur. Att vandra mellan björkarnas vita stammar upplevdes vid platsbesöket som både en annonsering av platsen och en förberedelse för att anlända till kyrkobyggnaden.

15, 16 och 17. Skogskapellet på Skogskyrkogården är dolt i en talldunge, där inträdet till platsen gick via en välvd port i den omslutande muren. Utgången i den motsatta riktningen var tydligt markerad av omgärdande murar. Att anlända och lämna Skogskapellet på skilda ställen gav besöket en tydlig riktning som upplevdes kunna underlätta i en sorgprocess.

Vandringen

Figur 18.

Figur 21.

Foto: C.G Rosenberg. Digitalt museum, Arkdes.

Figur 23.

Figur 19, 20.

Figur 22.

18. En tydlig riktning genom landskapet uppfattades på Skogskyrkogården. Från Almhöjden urskildes en lång siktlinje genom den täta tallskogen mot Uppståndelsekapellet. Denna upplevdes som en del av den regisserade vandringen genom landskapet.

19. Som en del i den regisserade vandringen tillförde stigningen mot Almhöjden ytterligare variationer av hur landskapet upplevdes. Almhöjden utgjorde en tydlig anhalt och gav mig som besökare en överblick över resten av Skogskyrkogården.

20. Den sluttande marken vägledde på ett subtilt sätt ner till entrén på St Petri Kyrka, en känsla av att dras till dess sluttande golv infann sig.

21. Golvet i Det Heliga korsets kapell var mer påtagligt sluttande och gav en riktning och ett fokus i rummet. Både blicken och kroppen sattes i rörelse mot koret i centrum längst fram i kapellet.

22. Informella stigar följde terrängens varierade topografi då de var placerade på skrå och förstärkte landskapets formation. Stigarna var visuellt knappt märkbara, men skapade en variation i rörelsen genom landskapet.

23. Vandringen fram till Skogskapellet upplevdes allvarsam men skänkte också ett lugn. Vägen genom den lilla skogsdungen skapade tillfälle att förbereda sig inför besöket i kapellet och ett eventuellt möte med sorg och avsked.

Kontraster mellan mörker och ljus

Figur
24.

Figur
25.

Figur 26.

Figur 27, 28.

Figur 29.

24, 25. Kontrasterna mellan mörka och ljusa partier, där tallskogens täthet och mörker till skillnad från björkarnas skira kronor och de stora öppna gräspartierna, var påfallande under besöket på Skogskyrkogården. Det allvarsamma och tunga mörker som ledde mig längs Sju brunnars väg mot Uppståndelsekapellet, följdes av en känsla av ljus och lätthet. Det var märkbart hur påverkad jag som besökare blev av naturens närvaro och hur dess täthet kontra öppenhet påverkade mig mentalt och fysiskt.

26. Den ljusa och öppna park som omger St Petrikyrkan blev en stor kontrast till det mörker och allvar som byggnadens insida bjöd på. St Petri kyrka upplevdes nästa gömma sig bakom tegelväggarna, där endast smala fönstergluggar släppte in dagsljuset. Byggnaden upplevdes sluta sig från världen utanför.

27, 28. Väl inne i kyrkan var kontrasterna mellan ljuset utanför och mörkret på insidan, påtagligt. Det första mötet var ett helt mörkt och slutet rum med låg takhöjd, där endast en subtil ljusstrimma från taket påminde om världen utanför. Det tog ett tag att vänja sig vid det omedelbara mörkret, som upplevdes både mystiskt och allvaramt.

29. Väl inne i kyrkorummet tillförde smala fönsternischer ett litet och riktat dagsljus. Det sparsamma artificiella ljuset förstärkte effekten av det mörker som dominerade och ingav en allvarsam känsla.

Detaljer och material

Figur
30.

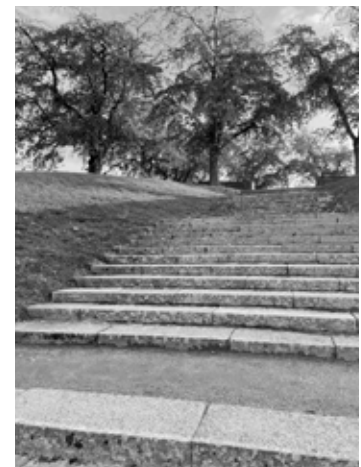
Figur
31.

Figur
32.

Figur
33, 34.

Figur 35, 36 .

30. Mötet mellan tegelfasaden på Markuskyrkan och de vita björkstammarna förstärkte på ett effektivt sätt varandras karaktärer. Teglets levande yttextur återfanns i björknäverns skrovliga yta och gav en både takil och visuell upplevelse.

31. Taket i Markuskyrkan och dess välvda variationer skapade ett spännande blickfång, här förtydligades konstruktionen och teglets yta av ljuset och dess riktning.

32. Markuskyrkans yttre arkitektur och intrycket av den förändrades och accentuerades med hjälp av belysning under dygnets mörka timmar.

33, 34. Möten mellan olika markmaterial, där form, färg och textur skilde sig åt. Riktningarna gav också en vägledande funktion i landskapet.

35. På Skogskyrkogården är bänkar, både inomhus och utomhus, utformade i vinkel, så att människor kom närmare varandra i ett sorgens ögonblick. Här var det tydligt hur olika funktioner påverkade utformningen.

36. Trappan upp mot Almhöjden var inkorporerad i kullen, och vandringen uppför upplevedes skyddad och omsluten. Trappans nedsänkta placering gjorde att den, från vissa vinklar, inte märktes.

DEL III

INVENTERING OCH ANALYS

AV ÖSTRA KYRKOGÅRDEN

I denna del presenteras resultatet av inventering och analys av Östra kyrkogården i Malmö november 2021. Inledningsvis beskrivs Östra Kyrkogårdens historia och nuläge. I denna del ingår även en redogörelse för mötet och samtalet med Maximilian Löfgren, landskapsingenjör och samordnare på Östra kyrkogården. Platsbesöket genomfördes den 8 november 2021. Intentionen var att tidigt bilda sig en uppfattning om platsen.

Aspekter funna i litteraturen som berör Lewerentz, används för analys av Östra kyrkogården.

Skala och rumslighet
Anlända och lämna
Vandringen
Kontrasten mellan mörker och ljus
Detaljer och material

Östra kyrkogården Malmö

Förslaget 'Ås'

Karaktéristiskt för Östra kyrkogårdens landskap är den ås, som för Lewerentz blev utgångspunkten för idéförslaget. Lewerentz tog fasta på landskapets unika förutsättningar och att med små medel forma dess terräng och framhäva och förstärka landskapets monumentalitet (Ahlin 1985, s.68). Åsen delar även Östra kyrkogården i två arkitektoniska stilar; i söder en striktare arkitektur, med klippta regelbudna häckar som knöt an till klassicismens formspråk och i norr en friare arkitektur, där formspråket utmärktes av friväxande växtmaterial. Denna mer öppna och ljusa del knöt an till modernismens tankegångar (Wingren 2013).

Längs huvudstråket

Enligt Löfgren används inte Birgittakapellet för ceremonier längre då många anser det vara för mörkt och dystert. År 1932 tillkom ett krematorium och de så kallade tvillingkapellen S:ta Gertrud och S:t Knut samt Hoppets kapell, uppfördes 1945. (Campo-Ruiz 2015). Den senast tillkomna byggnaden ritad av Lewerentz var ett stilbrott mot övrig arkitektur; Blomsterkiosken, uppförd 1969, i en närmast brutalistisk stil (Klassikern 2021). Den består helt av rå betong som gjutits mot formplywood, med utanpåliggande ledningar och fönster utan karm och ger ett avskalat intryck. Den var en förenkling av arkitekturen. Den saknade utsmyckning och istället var materialen, dess struktur och form, framträdande (Klassikern 2021). Det tydliga stilbrottet vittnade om Lewerentz sätt att utmana rådande stilideal och göra djärva och utmanande tillägg i sina egna verk, vilket framkom i diskussion med arkitekturhistoriker Martin Rörby¹.

¹ Martin Rörby, arkitekturhistoriker

Minneslunden

Dagens minneslund, belägen i nordöstra delen av begravningsplatsen, anlades 1926 som en ceremoniplats. Syftet var att platsen skulle rymma en större grupp besökare, tydligt avskild från omkringliggande gravar. Redan under 1950-talet uppkom ett behov av att anlägga en minneslund och ceremoniplatsen omvandlades år 1959 till minneslund, den första i Sverige. Minneslunden, uppförd i nyklassicistisk stil och som trots utförda förändringar är välbehållen och innehar höga kulturhistoriska värden. Det cirkulära rummet som omges av en vitmålad kalkstensmur med ärgat koppartak vittnar om dess tillhörighet. Den omslutandet bokhäcken bidrog också till den rumsliga och arkitektoniska upplevelsen. Viktiga var också de fyra öppningar som skapade siktlinjer mot den övriga begravningsplatsen. Kalkstengångar knöt samman platsen med övriga kyrkogårdens stenläggning (Alvaker et al, 2015).

Dessa arkitektoniska värden ansågs viktiga att ta hänsyn till. I vård- och skötselplanen som tagits fram, framgick även att landskapets och begravningsplatsens karaktär var viktiga att hålla intakta. Idag finns ett behov av att öka funktionaliteten av minneslunden och dess smyckningsplats, anpassade till samtida behov.

Enligt Löfgren² är idag ca 18 000 personer anonymt begravda inom området och marken är till 3/4 utnyttjad.

² Maximilian Löfgren, samordnare Östra Kyrkogården.

Figur 37. Utblick över Östra kyrkogårdens ås. Foto: Tillhör Arkitektur- och designcentrum.

Figur 38. Situationsplan, befintlig situation. Övergripande karaktär och landskapsindelning. Skala 1:4000 A3

0 100 m 200 m

Östra Kyrkogården, belägen i den nordöstra delen av Malmö, mellan stadsdelarna Rosengård och Håkanstorp, har idag ett centralt läge i staden. I öster löper Inre Ringvägen, en vältrafikerad trafiknod vilken orskar buller och är en visuell barriär i östlig riktning.

Lewerentz ursprungliga strukturer av kyrkogården är välbevarade, då tillägg som genomförts har varit begränsade och gjorts på ett respektfullt sätt, Lewerentz var själv inblandad i flertalet av dessa (Alvaker, et al 2015). Enligt vård- och underhållsplanen är det av stor vikt att bevara och utveckla definierade värden när det gäller struktur, byggnader och växtmaterial (Alvaker et al 2015). Enligt Löfgren bor i Malmö i dag människor med ursprung från 189 länder, vilket speglar den utveckling som skett på Östra Kyrkogården väl, Större kompletteringar, som en muslimsk och en judisk begravningsplats har anlagts i anslutning till den ursprungliga begravningsplatsen och en ny muslimsk begravningsplats planeras, i nära anslutning till arbetsområdet. Här ska den muslimska graven vara vänd mot Mecka i öster och få en egen plats, avskild från andra trosinriktningar och utan att Lewerentz ursprungliga struktur går förlorad. Ett naturområde och ett före detta koloniområde, skiljer den muslimska begravningsplatsen

från den befintliga och det är oklart hur området ska utvecklas. Under platsbesöket blev det tydligt att denna del kan ingå i utvecklingen av området i stort och fungera som en länk mellan de både begravningsplatserna.

Enligt Löfgren är Östra kyrkogården inte den mest eftertraktade i Malmö, snarare sjunker antalet som begravs här i kristen eller borgerlig tradition men man har sett en intensifiering av antalet besök som inte är kopplade till begravningsändamål. Det centrala läget i Malmö har bidragit till dess popularitet som rekreationsområde. Idag är Östra kyrkogården ett omtyckt besöksmål för stadens invånare och används inte bara av sörjande utan också som rekreationsområde. Landskapets topografi, där åsens dramatiska sträckning bidrar med vid utblickar samt den artrika floran lockar människor från hela Malmö (Svesnka kyrkan 2021). Det är även i ett nationellt så väl som internationellt perspektiv ett exkursionssmål för arkitekturintresserade (Svesnka kyrkan 2021). Idag räknas Östra kyrkogården till ett av de bästa exemplen på en begravningsplats uppförd under 1900-talet (Wingren 2013).

Inventering och analys

Figur
39.

Figur
42.

Figur
40, 41.

Figur
43, 44.

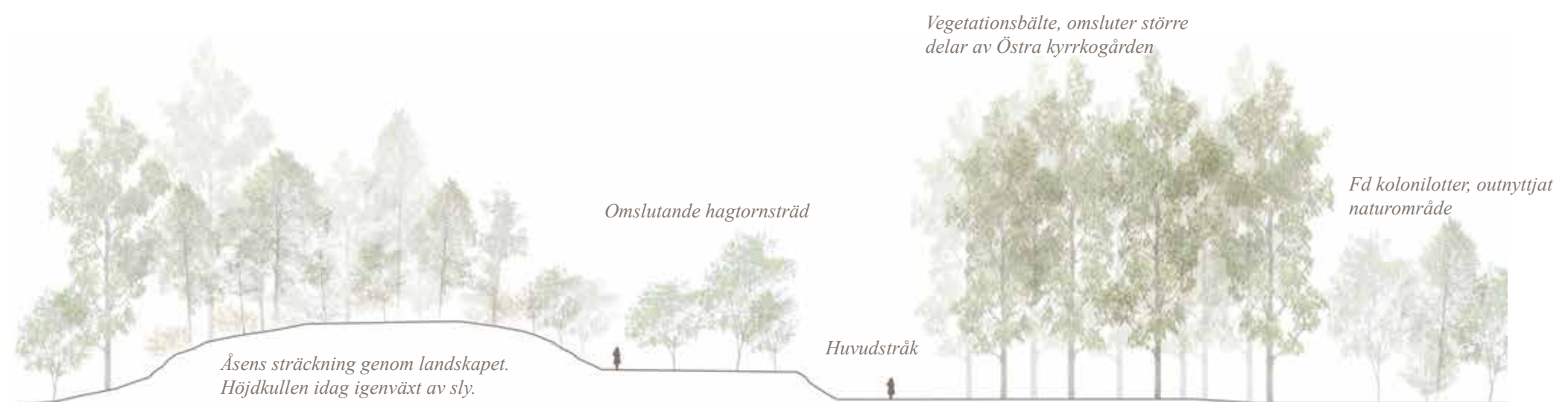

39. Åsens sträckning genom landskapet och dess topografiska variation ger platsen dess karaktär och det var tydligt under platsbesöket att just denna varit utgångspunkten för utformningen. Allt tycktes vara organiserat efter hur man som besökare skulle uppleva och röra sig i åsens terräng och topografiska variation. där både gångvägar och byggnader var inkorporerade i dess höjdrygg. Möjligheten att vandra upp och ned längs åsens höjdrygg gav långa och varierade utblickar mot övriga begravningsplatsen. De byggda elementen upplevdes underordnade vegetationen där naturen och landskapet stod i centrum. Den byggda arkitekturen var underordnad landskapet.

40, 41. Huvudstråket som löper längs åsens höjdrygg, delar in begravningsplatsen i två skilda karaktärer, den strikta södra delen och den friare norra delen som upplevdes följa landskapets topografi och dess varierade terräng. Dessa kontraster i utformningen skapade också en intressant och variationsrik helhetsupplevelse. Minneslunden och dess närmaste omgivning ligger i åsens riktning och upplevdes vara belägen utanför denna indelning.

42. Vegetationsridån av bokträd bidrog till en upplevd tydlig gräns mellan välden utanför och den innanför.

43, 44. Landskapet och arkitekturen samspelade, där terräng och topografi tycktes nyttjas på ett sätt som framhävde landskapets karaktär, delvis genom att arkitekturen är integrerad i åsens terräng. Här upplevdes också ett spel mellan mörker och ljus.

Figur 45. Skala 1:500 / A3

Sektion som visar övergripande karaktär, där landskapets topografiska variation och vegetation är framträdande element.

0 5 20 m

Figur
46, 47.

Figur 48.

Figur
51.

Figur
49, 50.

Siktlinjer 46, 47, från åsryggens högsta höjd gavs långa utblickar mot övriga begravningsplatsen, fick en överblick och orienterbarheten över området ökade. 2, stråk och gångvägar gav långa siktlinjer genom landskapet. De markerades väl av den omgivande vegetationen som stärkte dess riktning.

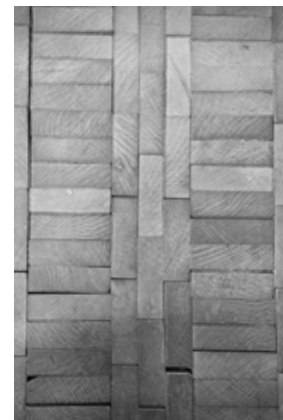
Mörker/ljus 48, 49, 50. Rörelsen genom täta och öppna delar av landskapet, där vegetationen skapar kontraster mellan mörker och ljus. Den igenväxta åsryggens höjd upplevdes skräpig och outnyttjad, där sly och framför allt ros- och hagtornsbuskar gjorde den svårt att ta sig fram på. De storväxta träden av både björk, bok och ek upplevdes kunna skapa ett avskilt rum.

Skala/rumslighet 51. En av de tydligaste rumsliga strukturerna som framträdde i landskapet var minneslunden med dess omslutande bokhäckar och den sluttande marken. Ytan innanför häckarna var 45 meter i diameter, och trots häckarna kändes platsen storskalig och saknade den avskildhet som kan behövas vid ett besök i en minneslund. Känslan var istället att jag kände mig utlämnad och ville söka mig till en mindre och mer skyddad plats. De nischer som fanns i muren var placerade med stort avstånd till den befintliga smyckningsplatsen och gav inte några utblickar mot övriga landskapet. Under besöket kom fler människor och en känsla av att komma för nära inpå infann sig. Åsens krön, mestadels igenvuxen av sly, ansågs ha potential att nyttjas pga dess högre läge i terrängen. Rumsskapande element så som de högresta bokträden i gott skick kan nyttjas.

Figur 52. Skala 1:500 / A3
Sektion B-b som visar minneslundens stora skala och dess öppna rum, omsluten av bokhäckar.

Figur
53, 54.

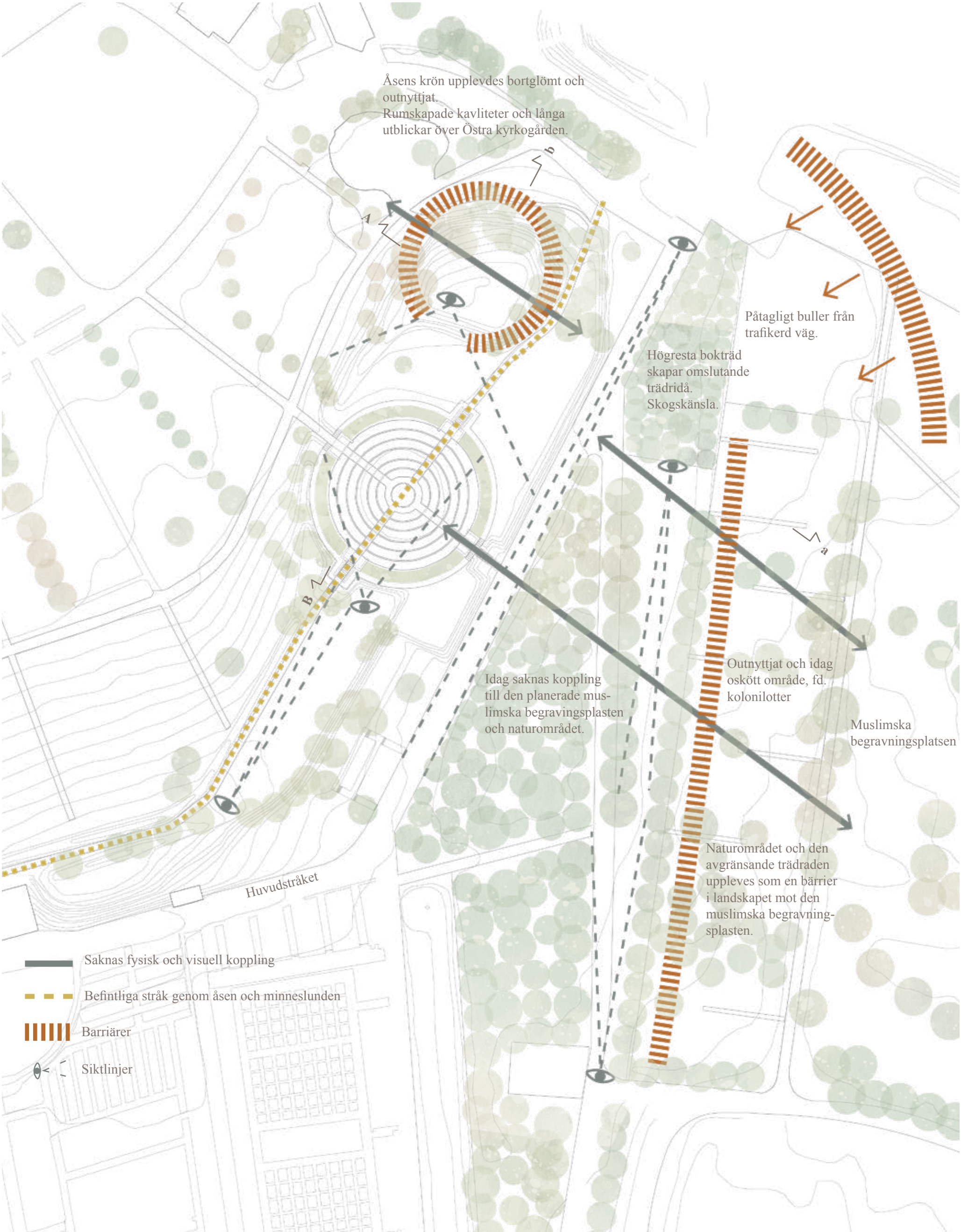
Figur
55, 56.

Material 53. Arkitekturen varierade vad gäller utformning och material. Den raffinerade och enkla konstruktionen av Blomsterkiosken var inspirerande och tar fasta den strama återhållsamhet vad gäller materialval och konstruktion.

54. Byggda element i landskapet, skapade tydliga rumsindelningar och avgränsningar. Markmaterial och möten mellan grus, kalksten och gräs var ett återkommande tema.

55, 56. Trappor i landskapet är utformade efter åsens lutning. 4. Golvet inne i S:t Gertruds kapell, påverkades av det ljusinsläpp som kom från ett högt placerat fönster. Golvet kändes levande och variationsrikt.

Analysplan

DEL IV

GESTALTNINGSARBETET

Del IV inleds med en gestaltningsvision där den samlade kunskapen från litteraturgenomgången, referensobjekt, samtal med sakkunniga, inventering och analys av Östra kyrkogården lett fram till vilka aspekter, med utgångspunkt från Lewerentz, som jag finner viktiga att utgå från i mitt idéförslag.

Utifrån gestaltningsvisionen har jag identifierat ett antal programpunkter där dessa aspekter används och som ligger till grund för idéförslaget. Därefter redovisas skissprocessen och idéförslaget presenteras.

Programpunkter och gestaltningsvision

- Tillgängliggöra nya platser i landskapet.
- Tillföra nya utblickar.
- Tillföra en alternativ, konfessionsneutral minnesplats med möjlighet till smyckning.
- Tillföra ny konfessionsneutral ceremoniplats, med tillhörande byggnad, i syfte att användas för flera ändamål.
- Tillföra rumsskapande vegetation i den befintliga minneslunden.
- Tillföra ny smyckningsplats i minneslunden.
- Sammanlänka den befintliga begravningsplatsen med den muslimska.
- Ge förslag på disposition av naturområdet i öster för möjliga framtida behov.

Platsens befintliga karaktär, där den framträdande åsen, den omslutande vegetationen och minneslundens strama arkitektur är utgångspunkten för gestaltningen. Nya tillägg och funktioner, presenterade i programpunkterna, ska framhäva landskapets karaktär utan att göra för stor påverkan på landskapsbilden. Gestaltningen tillgängliggör delar av landskapet som idag ej nyttjas och genom en sammanlänkning mellan nya och befintliga delar, här möjliggörs en vandring genom landskapet. Den befintliga vegetationens kontrasterande mörka och ljusa partier, samt dess rumsskapande kvaliteter ska identifieras och framhävas. Naturen med dess vilda flora får en mer framträdande roll.

Platsen präglas idag av minneslundens tydligt cirkelformade arkitektur. Denna form ger inspiration för utformningen av tilläggen och dess form ska experimenteras med. De byggda stukturernas materialitet samspelar med och ger kontrastverkan mot den omgivande vegetation och naturen. En framtida vision är att ge möjlighet att utveckla nya gravskick och samverkan mellan olika religioner och trosinriktningar, i samklang med naturen.

Skissprocess

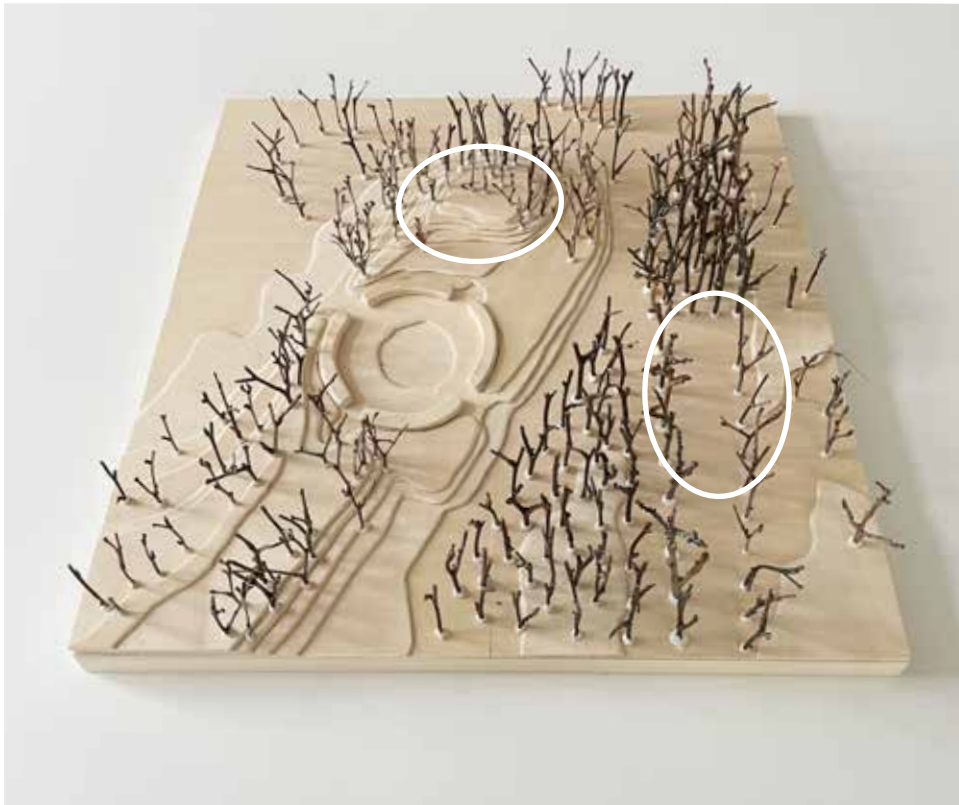

Figur 58. Fysisk modell
Skala 1:500

Skissarbetet började under platsbesöket på Östra kyrkogården, med utgångspunkt att i det befintliga landskapet identifiera placeringen av en minnesplats och en ceremoniplats. Initialt skissades för hand för att ha ett underlag för vidare bearbetning då detta var det enda besök som kunde genomföras. För att bättre förstå platsens rumsskapande element, som topografi, struktur och vegetation, tillverkades en modell. Modellen användes som ett verktyg under skissprocessen då tillägg i utformningen kunnat testas på ett effektivt sätt. Idéer till vidare gestaltning kunde både avfärdas och utvecklas. Att arbeta i modellen var ett sätt att kunna se till platsens helhet och dess sammanlänkande delar. Skissarbetet, både handskiss och i modellen, var en viktig del i gestaltningsprocessen och har i likhet med hur Lewerentz arbetade, fått ta tid och genomgick många förändringar.

Modellens utsnitt visade den befintliga minneslunden och ceremoni- och minnesplatsens tänkta placering. Även vandringsstråken mellan platserna och kopplingarna till naturområdet studerades i den fördjupade skissprocessen.

Ceremoniplatsen

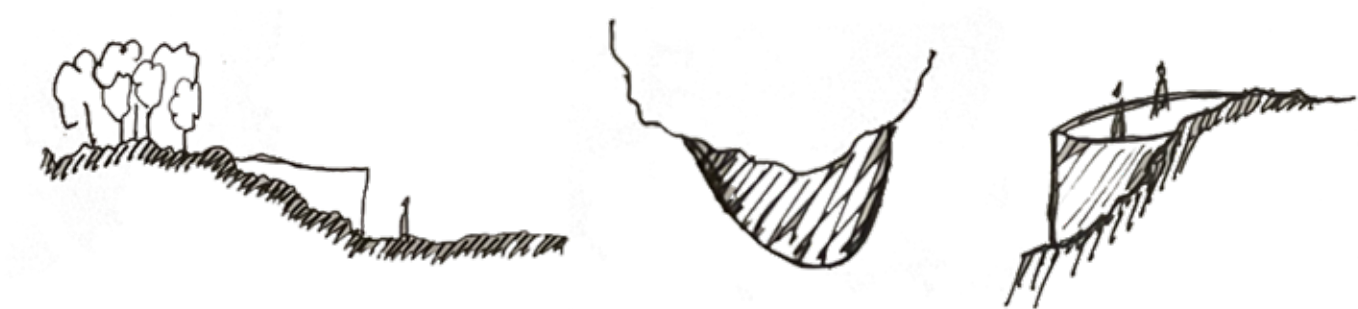
Figur 59.

Den initiala placeringen av en ceremoniplats identifierades till åsryggens sluttning för att tillvarata en outnyttjad plats och skapa ett visuellt spännande tillägg i form av en byggnad i nära anslutning till minneslunden. Placeringen valdes bort då den kändes för öppen och saknade rumsliga kvaliteter samt påverkade landskapsbilden på ett negativt sätt.

Figur 60.

Placeringen bestämdes slutligen till den omslutande bokskogsridån. Platsen hade tydligt rumsskapande kvaliteter där den omgivande vegetationen bildade tydliga väggar och tak. Platsens skala kunde bilda ett naturligt avskilt rum för privata ceremonier. Placeringen gav en lång siktlinje genom landskapet, samt fungerade som en länk mellan den befintliga begravningsplatsen, naturområdet och den

Figur 61. Tidig skiss över minneshöjden.

Figur 62. Tidig skiss över ceremoniplatsen.

Figur 63. I snabba handskisser undersöktes byggnadens utformning och minneslundens cirkel återkom men i en förskjuten, oval form. För att studera den ovala formens möjligheter tillverkades en modell där skala, hur öppen eller sluten den skulle vara samt ljusinsläpp, kunde prövas. Variationer i konstruktionen kunde testas tills en väl anpassad form för platsen och syftet att skapa en byggnad som upplevdes som både omslutande och inbjudande, ansågs uppfyllt.

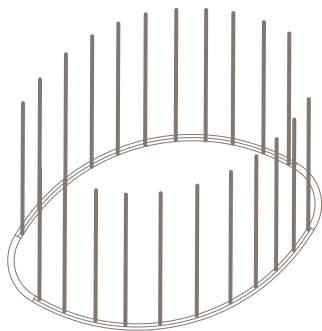
Figur 64. Den ovala formens variationer.

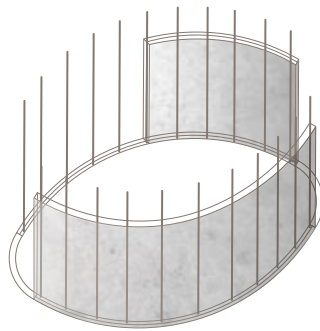
Figur 65. Hur öppen eller sluten byggnaden skulle vara.

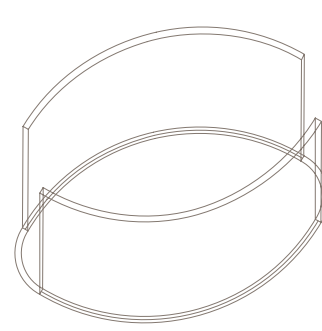
Figur 66. Hur den ovala formen kunde varieras.

Figur 67. Transparent, där konstruktionen består av pelare.

Figur 68. Delvis slutna väggar, med en öppningsbar konstruktion.

Figur 69. Helt slutna väggar.

Figur 70. Skiss i den fysiska modellen. Ceremonibyggnadens placering, där avstånd, storlek, siktlinjer och riktningar i landskapet kunde säkerställas.

Figur 71. Tidig skiss ceremonibyggnaden.

Figur 72. Tidig skiss ceremonibyggnaden, konstruktion.

För att diskutera byggnadens utformning hölls ett skissmöte med arkitekt Stefan Grip. I skisser prövades hur byggnaden kunde utgöra ett tydligare, i landskapet avgränsat, rum. Den upphöjda plattformen poängterade detta, ett rum med ett tydligt in- och utträde. För att få ett sömlöst möte mellan fasad och mark, förlängdes byggnadens fasad.

Figur 73. Ursprungliga takidén

Figur 74. Taket vändes och öppnades upp.

Figur 75. Hur tak och ljusinsläpp skulle lösas.

Takets konstruktion gjordes först med ett välvt tak men utvecklades under skissmötet med Stefan Grip. Idén uppkom att öppna upp taket och vända det och på så sätt låta mer solljus komma in. Denna utformning skapade också mer rörelse och spänning i utformningen.

Minneshöjden

Figur 76, foto av modell placering av ceremoniplats.

Tidigt i designprocessen identifierades åsryggens höjd som en outnyttjad plats där den omslutande vegetationen tillförde tydliga rumsliga kvaliteter och skapade ett avskilt rum. I handskisser testades hur olika idéer skulle kunna inkorporeras på platsen, med avsikten att utforma en konfessions-neutral minnesplats.

Figur 77. En färd upp mot toppen, likt känslan på skogskyrkogården. Ett helt slutet rum på toppen.

Figur 78. Slutet rum nedsänkt i åsen.

Figur 79. Utnyttja åsens sluttning för smyckning/möjlighet att sitta.

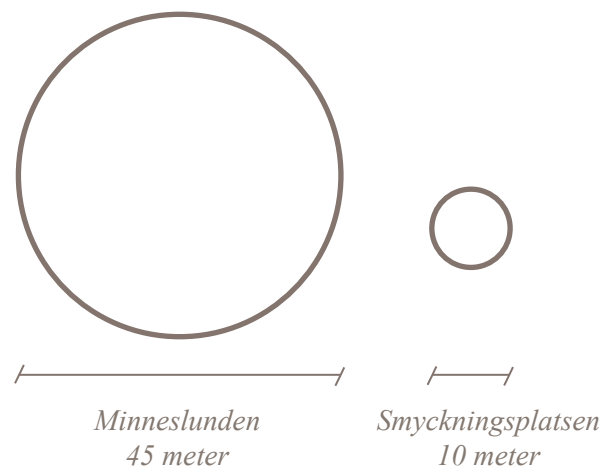
Figur 80. Plats med utblickar mot övriga kyrkogården, visuellt synlig.

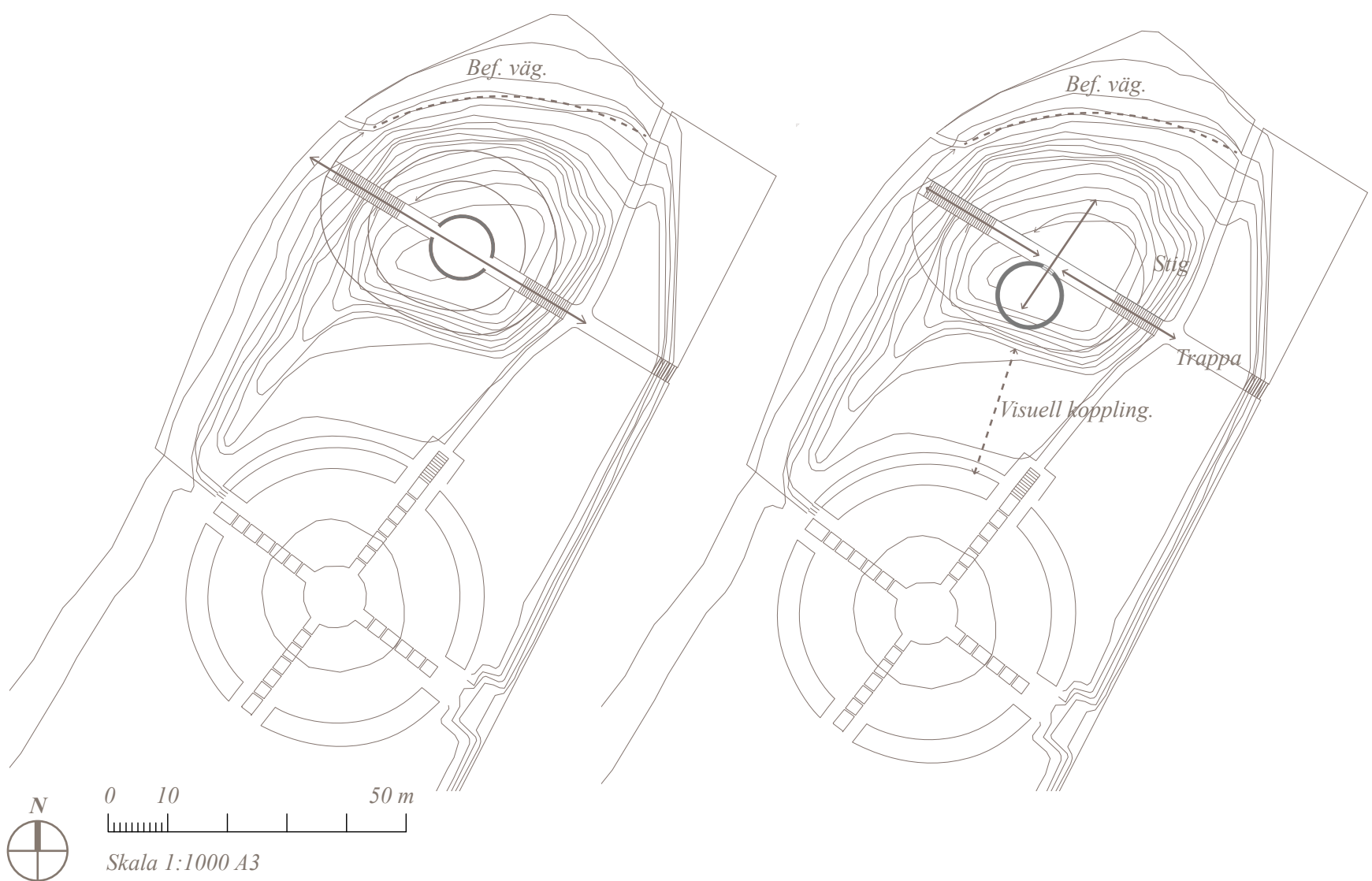
Figur 81. Skisser av organiska strukturer som skapar olika rum och platser för smyckning i åsens höjdrygg.

Figur 82. Vidareutveckling av en smyckningsplats där cirkeln och släktskapet med minneslundens utformning testades.

Figur 83. Till skillnad från minneslundens storskalighet och ödsliga rum skissades på ett rum med en mindre och mänskligare skala.

Figur 84. Skissen visar en första placering av smyckningsplatsen i mitten av åsryggen. Tanken var att smyckningsplatsens visuella påverkan skulle vara minimal genom att dölja dess konstruktion i åsens höjdrygg. I detta förslag upplevdes att besökarens rörelsefrihet styrdes och att den omgivande naturen blev otillgänglig.

Figur 85. Under skissmötet med arkitekt Stefan Grip diskuterades placeringen av smyckningsplatsen och hur den påverkade användningen och upplevelsen av hela minnesplatsen. Placeringen i skissen ovan fick en tydligare visuell koppling till minneslunden. Förskjutningen i sidled möjliggjorde också ett val att träda in till smyckningsplatsen eller ta stigen genom naturrummet som skapades i och med denna placering.

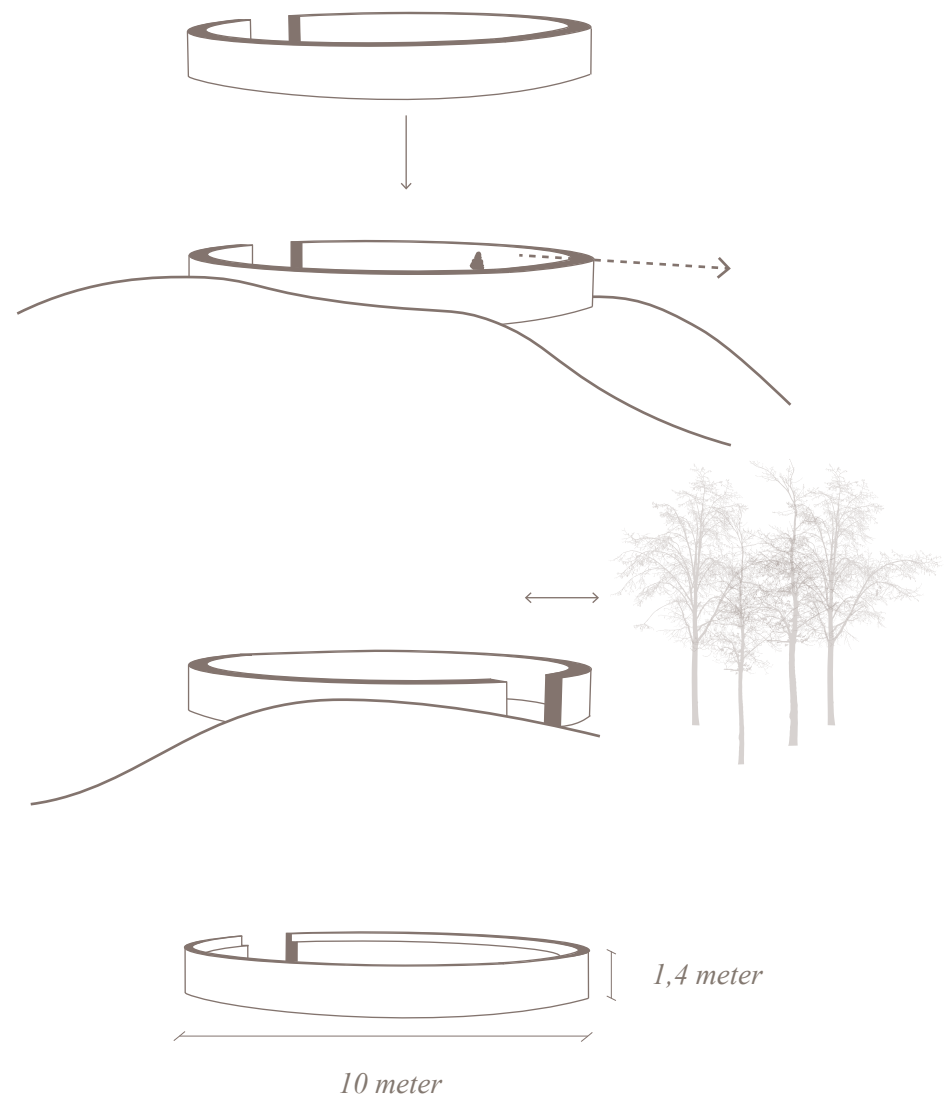
Principer för smyckningsrummets utformning

Smyckningsrummets tydliga cirkulära och distinkta form förändrades och mjukades upp när det inkorporerades i åsens högsta punkt och ett tydligt och formstarkt rum skapades.

Rummets långa utblickar över begravningsplatsen blev viktiga för utformningen. Det skulle kännas öppet och inbjudande, utan att förlora rumskänslan som den omgärdande muren gav.

Kontrasten mellan det omslutande rummet och den vilda vegetationen i naturrummet skapade variation i upplevelsen och möjlighet för fler människor att vistas i området.

Rummets funktion som smyckningsplats och möjlighet att tända ett ljus tillgodoses med ett inskjutande plan i den omgärdande muren.

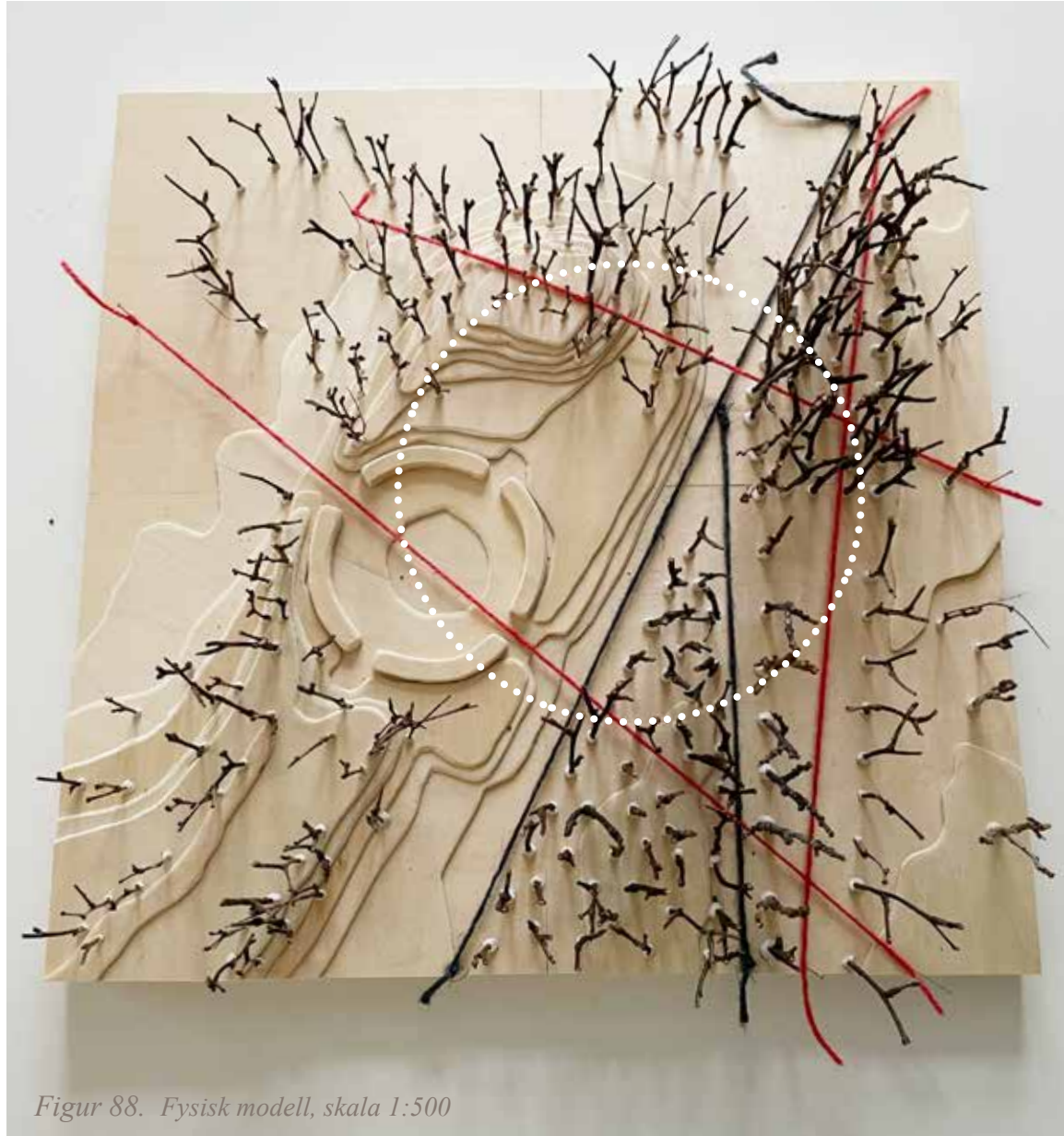

*Figur 86. Minnesrummet.
Principer; Skala 1:100 A3*

Figur 87. I modellen kunde placeringen av smyckningsrummet testas och justeras i förhållande till topografi och vegetation. Här kunde också det visuella sambandet med den befintliga minneslunden studeras.

Stråk och gångvägar

Figur 88. Fysisk modell, skala 1:500

Nya gångvägar skissades fram för att länka samman förslagets olika delar med varandra och med naturområdet och den muslimska begravningsplatsen i öster. Den nya gångvägsstrukturen genom tätare skogspartier och öppna gräsytor, skulle förstärka landskapets befintliga kontraster. De nya stråkens placering skissade också fram nya möjliga siktlinjer genom landskapet. (Svart linje, befintliga stråk. Röd linje, föreslagna stråk.)

Vandring i ett minneslandskap

Landskapet, naturen och åsen står i centrum för gestaltningen. Besökaren leds på en vandring i en varierad terräng, genom både öppna och slutna rum, från mörker till ljus. Med hjälp av vegetation och platsens topografiska förutsättningar skapas mindre rum för sorg, avsked, kontemplation och rekreation.

Idéförslaget innefattar en omgestaltning av den befintliga minneslundan, en minnesplats på åsens krön och en ceremoniplats. En rörelse genom landskapet längs nya gångsstråk och stigar som länkar samman gestaltningens olika delar med det intilliggande naturområdet och den planerade muslimska begravningsplatsen. Gestaltningen både stärker och tillgängliggör idag outnyttjade platser, med en variation av upplevelser och funktioner.

Figur 89. Situationsplan, skala 1:1000 A3

Figur 90. Sektion visar Ellipsens placering i landskapet Skala 1:500 A2.
Byggnadens skala påverkas av den omgivande bokskogen.

0 5 20 m

Den nya ceremoniplatsen nås huvudsakligen via skogsstigen som leder fram till en öppen glänta. Denna bildas av en öppning i bokskogen ridå, där den omslutande vegetationen skapar ett naturligt rum där byggnaden, Ellipsen, är placerad. En variation av processionväg och mötet med naturen är inspirationen, den sörjande ska ledas genom den täta skogen, fram till Ellipsen, för att sedan nå en öppen och ljus plats. Dess placering i närhet till naturområde skapar också närhet till ett stycke natur att kunna besöka efter ett avsked. Ceremonibyggnadens öppna karaktär och dess intention att vara ett rum utan tydlig skiljelinje mellan inne och ute, återspeglas i dess utformning; halvslutna väggar och tak där dagsljus kan sila in. Längs skogsstigen och genom byggnaden löper en lång siktlinje som skapar en tydlig riktning genom bokskogen, landskapet ska upplevas både oändligt och omslutande. Placeringen utgör en sammanlänkning mellan den befintliga begravningsplatsen och den planerade muslimska begravningsplatsen. En annan viktig aspekt är att tidigare ej utnyttjade delar av landskapet har tillgängliggjorts.

Den nya ceremoniplatsen svarar mot det ökade behovet av en konfessionsneutral plats för begravingar och minneshögtider men är även tänkt att kunna användas för profana ändamål, där sammankomster eller bara för en stund av stillhet och vila, i och runt Ellipsen.

Figur 91. Modell, ej skalenlig.

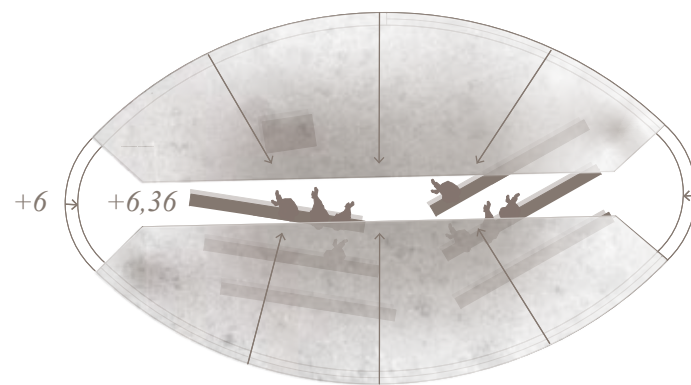
Fasaden består av endast ett material för ett enhetligt och återhållsamt uttryck. Fasaden är av rostbehandlad betong, som polerats till en blank yta. Materialets kulör harmonierar med den omgivande bokskogen under hösten och står i kontrast mot densamma under våren. Både utformning och färgval är funna i den omgivande bokskogen och skapar en variation under året. Bänkar är tillverkade av trä i enkel modell för lätt

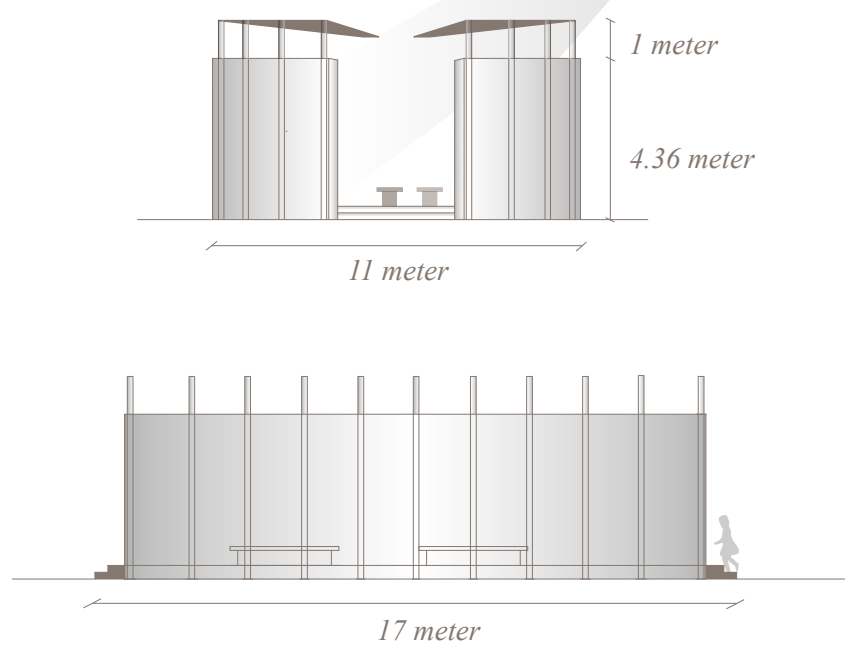
0 5 10 m

Figur 92. Detalj markbeläggning, skala 1:200/A3.

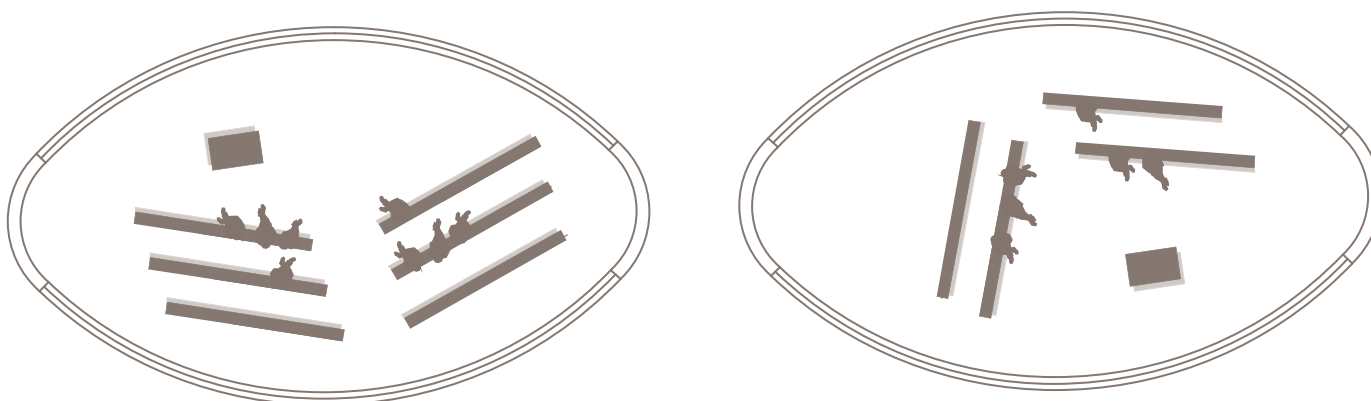
Detaljen visar markbeläggning som omger ceremonibyggnaden och som består av kalkstensplattor i olika storlekar, färger och är placerade i olika riktningar för att skapa en livfullt golv. Kalkstensbeläggningens möte med grus är sömlös och binder samma de olika kalkstensplattorna. Markmaterialet binder också samman ceremonibyggnadens in- och utsida. Möjligheten att placera bänkar eller att stå kring ceremonibyggnaden för t ex ceremonier, ökar dess funktionalitet och är en flexibel plats där användningen kan vara variera efter väder och vind.

Figur 93. Ellipsens takkonstruktion är utformad för att ge både regnskydd och låta det naturliga ljuset vandra och skapa ett varierande skuggspel under dagen.

Figur 94. De omslutande väggarna skyddar från väder och vind och skapar samtidigt ett rum skyddat från insyn från huvudstråket i öster. Den stora öppningen genom byggnaden ger en lång siktlinje genom landskapet. Ellipsen vilar på en upphöjd plattform, som skapar ett tydligt in- och utträde i byggnaden.

Figur 95. De fristående bänkarna möjliggör olika placeringar för en flexibel möblering. Dessa kan även flyttas ut och ceremonier och tillställningar kan hållas i det större naturrummet utanför Ellipsen.

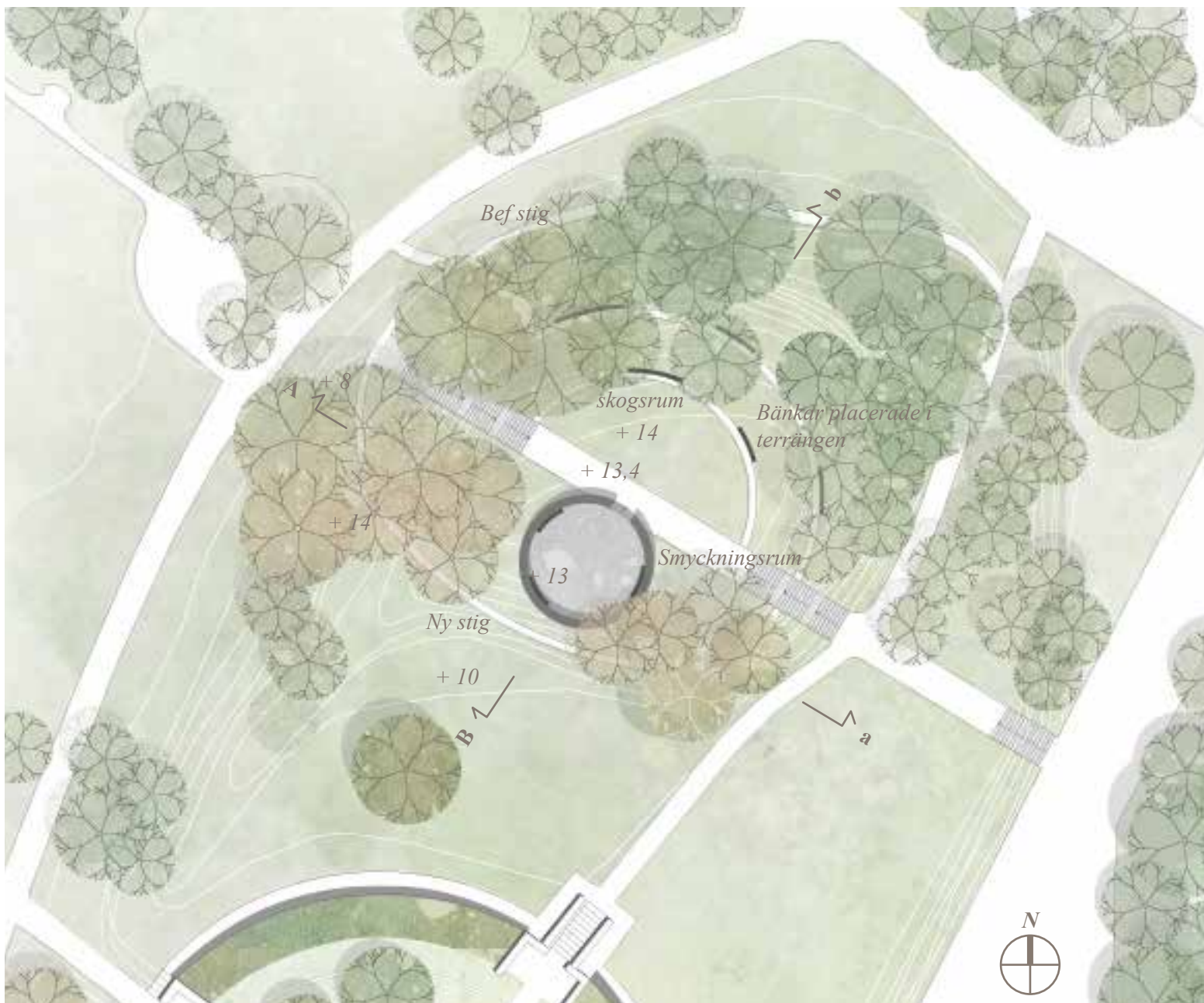

Skala 1:200

Minneshöjden

Figur 96. Minneshöjden skapar ett stämningsfullt ljus under kvällstid och blir ett visuellt tillskott både inifrån platsen och sett på avstånd. Kvällar som allhelgona när Östra Kyrkogården besöks av ett stort antal människor, kan minneshöjden också avlasta den befintliga minneslunden.

Figur 97. Illustrationsplan: minneshöjden.
Skala 1:500 A3

0 5 20 m

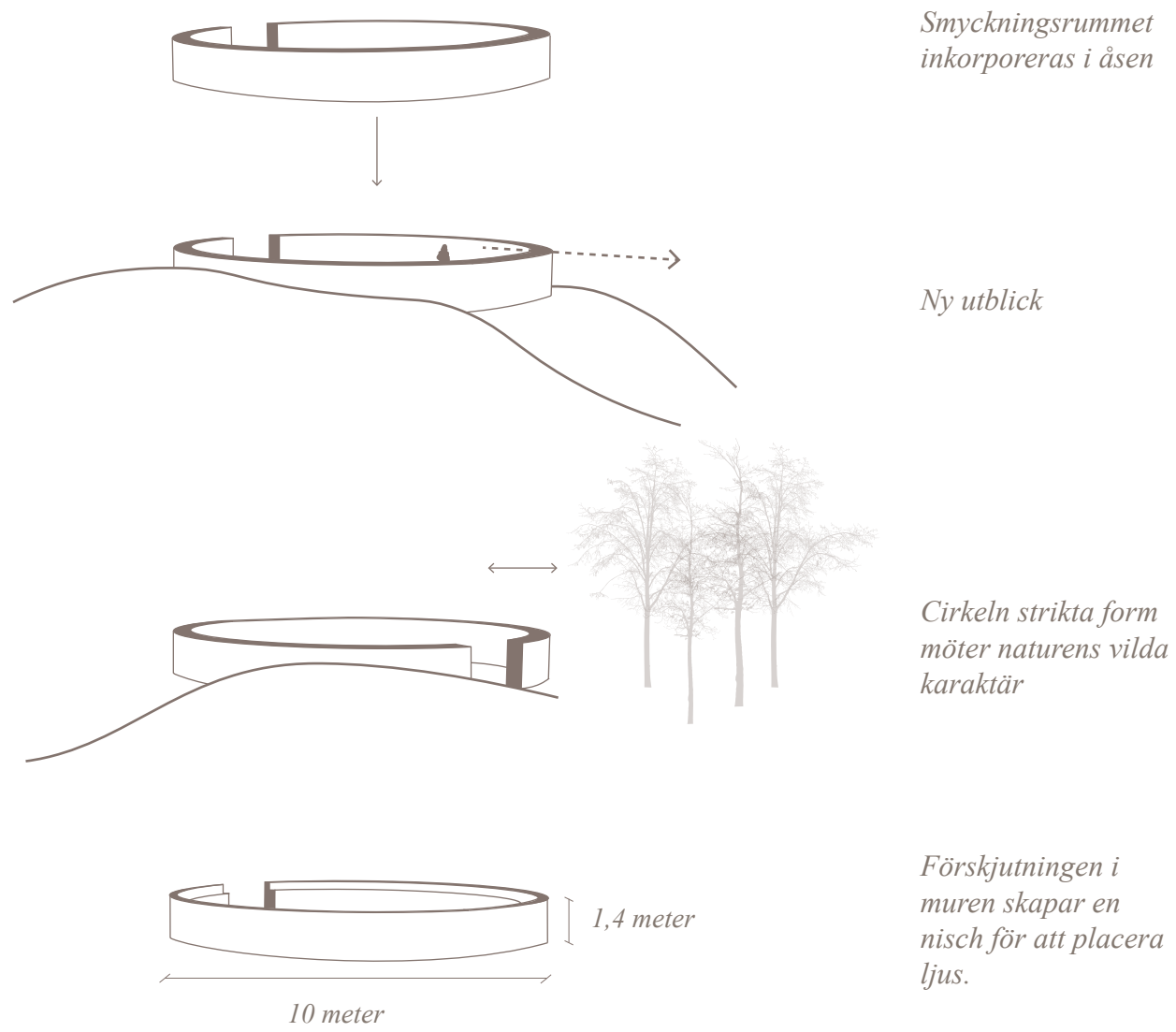
Att besöka minneshöjden är som att bestiga ett berg, den något nersänkta trappan förstärker denna dramatiska känsla. Det ljus och den lätthet som infinner sig när man vandrat upp för åsryggens höjd ska vara märkbar; långa siktlinjer och silande solljus genom trädkronorna. Här kan den sörjande själv välja att via gångvägen som löper genom åsen, besöka smyckningsrummet eller fortsätta in i skogsrummet.

Skogsrummet består idag av högresta träd och sly. Platsen röjs men den naturliga karaktären bibehålls med en lågintensiv skötsel, i övrigt är marken ängs- och skogsmark. Platsen förses med stigar och varierade sittplatser. Skogsrummet är en plats för kontemplation och en stunds stillhet.

Dess kontrast är smyckningsrummet som utgörs av en kalkstensmur inkomporerad i åsens höjdrygg. Platsen har en öppen konstruktion som ger långa utblickar mot den övriga begravningsplatsen och med möjlighet att tända ljus eller smycka på annat sätt. Under kvällstid blir detta en given plats att besöka, då både stjärnor kan beskådas så väl som det många ljusen som tänts för närstående. Både sittplaster och ljusavsats är inkomporerade i muren.

Minneshöjden är ett konfessionsneutralt komplement till den befintliga minneslunden, där naturen är mer närvarande.

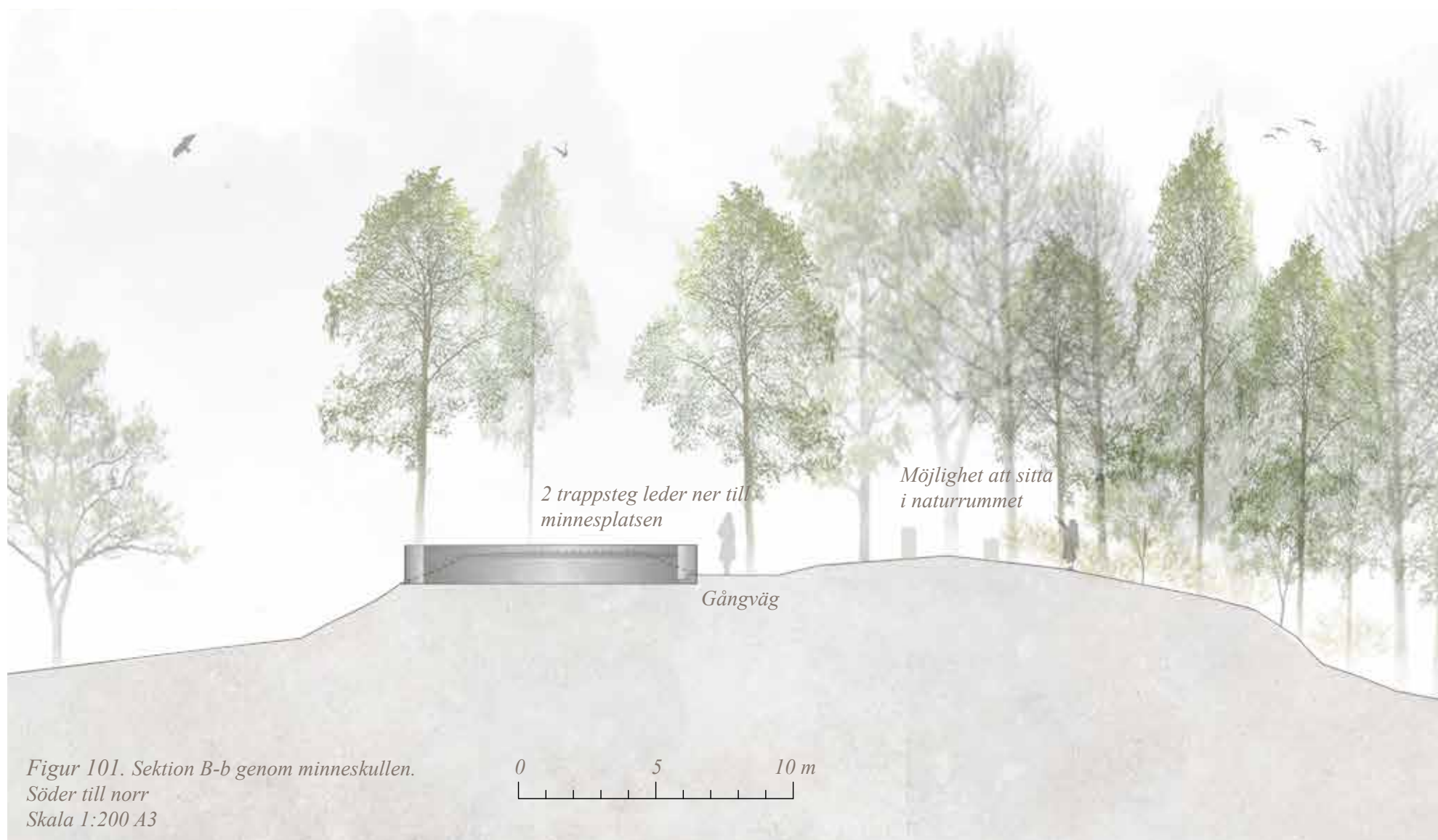
Minneshöjden nås via kalkstenstrappor som inkorporeras i åsen och därmed delvis döljs av vallar. Trappan tillgängliggör den idag outnyttjade åsryggen, men tillägget påverkar inte åsen visuellt. Trapporna förses med mindre viloplan och tar som mest upp en höjdskillnad på 4 meter. Platsen kan även nås via naturstig som går på skrå längs åsens sida.

Figur 98. pinciper för minneshöjden

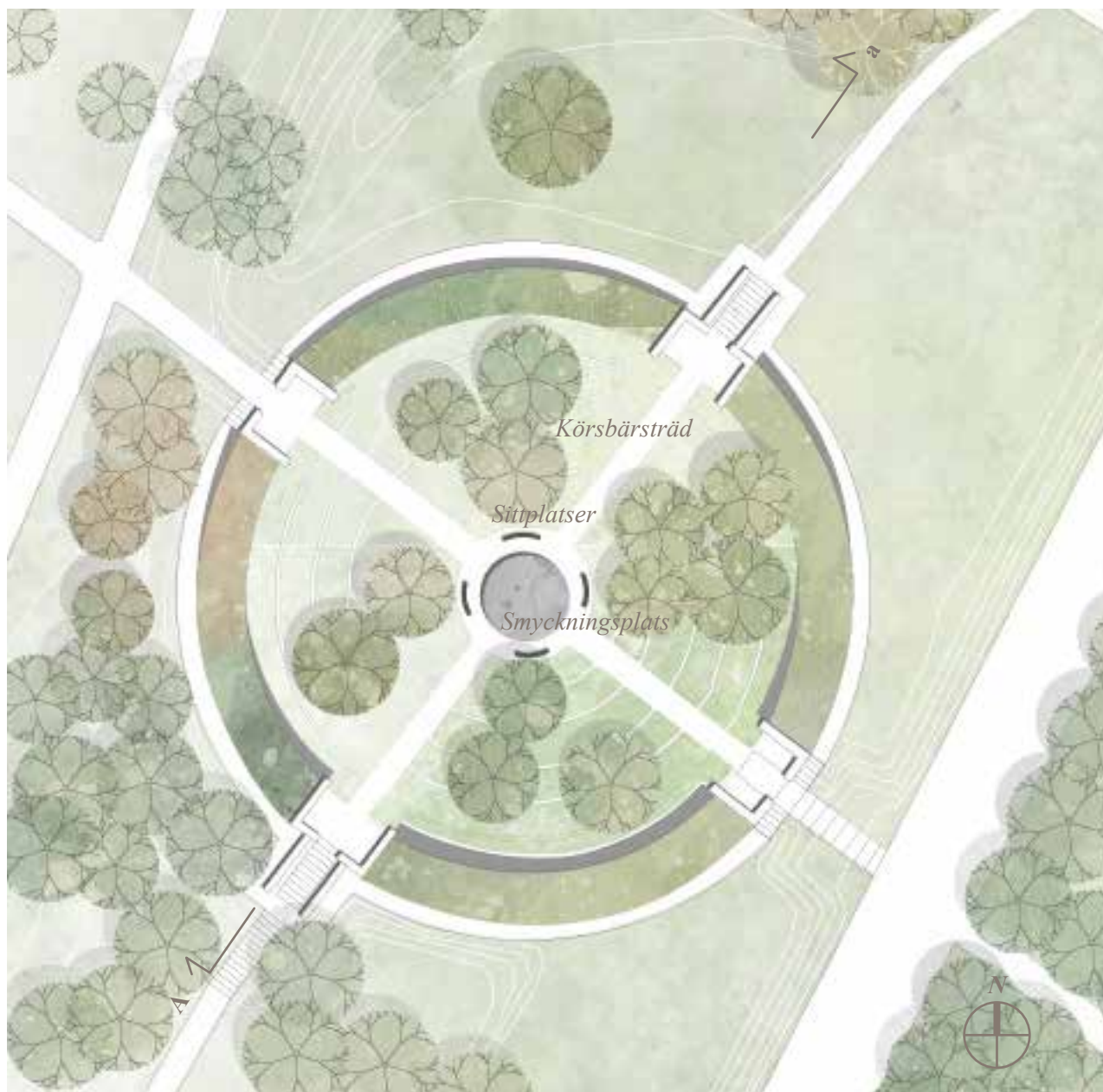
Figur 99. Visionsbild visar Smyckningsrummets skala.

Minneslunden

Figur 102. Illustration visar minnslunden om våren, med körsbärsträden i blom.

Figur 103. Illustrationsplan Minnslunden.
Skala 1:500 A3

0 5 20 m

Minneslundens värdefulla siktlinjer bevaras och förstärks i öst-västlig riktning, genom bokskogen och binder visuellt och fysiskt samman den befintliga begravningsplatsen med den muslimska. Platsens upplevda storskalighet tonas ner genom att placera träd i dess sluttande grästerrasser. Träden mjukar upp den strama arkitekturen och skapar ett flertal mindre rum med möjlighet att mer enskilt minnas sina döda. Val av trädart, körsbärsträd, motiveras av dess skira krona samt blomningen om våren, som blir en attraktion i sig. Minneslundens omslutande bokhäckar och vitkalkade murar är fortsatt en viktig del av den visuella upplevelsen och stärks snarare av vegetationens osymmetriska placering. En ny smykningsplats i form av en upphöjd kalkstensrundel tillförs och ersätter den tidigare nersänkta vattenspegeln. Här finns möjlighet att både placera föremål, ljus och blommor på ett mer lättillgängligt sätt. Den omgivande grusgången breddas och möjliggör för fler personer att vistas samtidigt på platsen. Ljushållarna i kalkstensmuren är ett senare tillägg och tas bort och muren återställs i sitt ursprungliga skick. Då minneslundens upplevs som mörk och otrygg under kvällstid tillförs en svag effektbelysning, där armaturen placeras i bokhäckens nedre kant. Belysningen förstärker också minneslundens arkitektoniska cirkelform.

Figur 104. Sektion A-a visar minneslundens blommande körsbärsträd. Skala 1:500 A3

0 5 20 m

DEL V
DISKUSSION

Diskussion

Syftet med detta arbete var att i ett idéförslag för Östra kyrkogården Malmö, utveckla nya konfessionsneutrala mötes- och minnesplatser. Samtidigt strävade jag efter att tillgängliggöra delar av landskapet som idag ej nyttjades och där jag också såg potential för stadsnära naturupplevelser utan förankring i en viss religion. Vidare avsåg jag att sammanlänka den befintliga begravningsplatsen med den i nära anslutning, planerade muslimska begravningsplatsen, där den föreslagna ceremoniplatsen kunde användas, oberoende av trosinriktning. I detta gestaltande arbete var syftet att på olika sätt utgå från Sigurd Lewerentz arbetsmetoder och jag lät dessa vara vägeledande under gestaltningsarbetet.

De kunskaper om Sigurd Lewerentz arkitektur och arbetsmetoder, som jag tillägnade mig genom litteraturstudier, samtal med sakkunniga, och analys av referensobjekt, gav mig en tydlig riktning för min gestaltning. De aspekter inom Lewerentz arkitektoniska tankevärld som jag identifierade och tog fasta på var hans sätt att utgå från det befintliga landskapet, att använda sig av kontraster mellan mörker och ljus i landskap och byggnader, att betona förflyttningen/vandringen som en del av gestaltningen och att nyttja kontraster mellan öppna ytor och tät vegetation, både vad gäller skala, rumslighet och mörker, ljus.

Genom samtal med sakkunniga och i läst litteratur, insåg jag hur komplext Lewerentz arbetsätt var. Han förnyade sig och sina verk kontinuerligt och det var svårt att hitta återkommande mönster, förutom avsaknaden av sådana (Ahlin 1985, s. 82). I samtal med arkitekturhistoriker Martin Rörby gavs rådet att på plats studera Lewerentz verk, snarare än att studera den litteratur som fanns skriven om honom. Eftersom Lewerentz sällan varken skrev eller talade om sina intentioner vad gäller sin estetik eller sina arbetsmetoder hade jag endast mina egna tolkningar som hjälp i mitt gestaltningsarbete. Rörbys råd till trots ansåg jag att det var betydelsefullt att tillägna mig Lewerentz tankevärld, i litteraturen.

I mitt arbete studerade jag även den moderna begravningsplatsens framväxt, där Lewerentz var en av pionjärerna som bröt mot tidigare praxis (Nolin 2006, Constant, 1994). Detta breddade min kunskap och underlättade mitt gestaltningsarbete. Framför allt gällde detta kapellens förändring, från slutna rum, smyckade enligt kristen tradition till att senare bli mer öppna, ljusa, utan kristen symbolik och ofta i närmare samspel med naturen.

Parallellt med litteraturgenomgången och gestaltningsarbetet besökte jag tre verk av Lewerentz; Skogskyrkogården, Stockholm, Markuskyrkan, Stockholm och S:t Petri kyrka, Klippan. Lewerentz framhävde det existerande landskapet, använde dess topografi för att förverkliga sina arkitektoniska intentioner, utan att göra omfattande ingrepp i terrängen, för mig var detta tydligast på Skogskyrkogården.

De kunskaper som jag tillägnat mig i litteraturgenomgången om Lewerentz sätt att arbeta med skala och rumslighet, kontraster mellan mörker och ljus, vandringen som en del av gestaltningen samt omsorgen om detaljer och materialitet, använde jag som aspekter när jag analyserade referensobjekten. Analysen av referensobjekten vägledde mig i mitt gestaltningsarbete.

Jag förlade platsbesöket på Östra Kyrkogården tidigt i arbetsprocessen, då min intention var att kunna identifiera platsens möjligheter och i ett tidigt skede komma igång med skissarbetet. Detta gav mig möjlighet att arbeta med gestaltningen under en längre tid, att kunna ompröva mina idéer och skisser där olika gestaltningslösningar förändrades, flyttades och vissa förkastades under arbetets gång. En av mina metoder var att hålla skissarbetet levande så länge som möjligt, där handskissen och skiss i modell blev mina huvudsakliga arbetsverktyg, då de tillät mig att vara friare i mitt gestaltningsarbete.

Gestaltningsarbetet

Östra kyrkogårdens tydligaste karaktärsdrag är dess längsgående ås, som skapar en topografisk variation, denna ville jag framhäva i mitt getsaltningensarbete. Jag avsåg att med utgångspunkt från den befintliga begravningsplatsen, tillföra en ceremoniplats, en minnesplats samt öka funktionaliteten av den befintliga minneslunden. I den egentillverkade fysiska modellen kunde jag prova många olika idéer, utformningar och placeringar på ett enkelt och åskådligt sätt, där nya idéer snabbt kunde antas eller förkastas. Att skissa i en fysisk modell upplevde jag som mycket värdefullt då jag kontinuerligt kunde utgå från platsens tredimensionella topografi i mitt arbete likt hur jag uppfattat Lewerentz arbetssätt (Bodén 2006, s.6, Ahlin 1985, s. 6). Eftersom jag endast besökte platsen vid ett tillfälle under arbetet, blev modellen än viktigare för att kunna prova alternativa utformningar.

Ceremoniplatsen

Syftet med ceremoniplatsen var att tillföra en konfessionsneutral plats utomhus med en tillhörande halvöppen byggnad (Ellipsen) som skydd mot väder och vind. En plats för både ceremoniella och profana ändamål, där dess placering och utformning var ett resultat av en process där flera alternativ provades. Avgörande för placering och utformning var de insikter jag tillägnat mig om Lewerentz sätt att t ex använda skala och rumslighet. Enligt Bodén (2006, s. 6) utgick Lewerentz alltid från de reella förhållandena på platsen. I min gestaltning var därför sökandet efter en lämplig plats, där jag fann förutsättningar att ta vara på det befintliga, viktigt och inte bara själva byggnadsobjektet i sig. Den utvalda platsen, idag en outnyttjad yta, med redan uppväxta träd och en naturlig rumsbildning som jag fann lämplig och där inga tillägg behövde göras för att skapa det avskilda rum som ansågs behövas vid ett avsked. I detta avseende handlade det mer om att stärka och framhäva redan befintliga element i landskapet. Enligt både Ahlin (1985, s. 6) och Wingren (2013) syns detta tydligt i Lewerentz sätt att arbeta med det befintliga landskapets förutsättningar.

Utformningen av Ellipsen och dess placering i gläntan i slutet av skogsstigen, är med inspiration från litteratur om Leweretz samt från besök vid de olika referensobjekten. Dess utformning är tänkt att anpassa sig efter platsen och på så vis lät jag den omslutande vegetationen och rummet få bestämma husets proportioner och skala. Bodén (2006 s. 56) beskriver att Lewerentz gjorde detta vid utformningen av St Petri kyrka. Under platsbesöket på St Petri kyrka, var

min upplevelse av just denna anpassning till det låglänta landskapet anmärkningsvärd, där kyrkan var placerad horisontalt med vegetationen och snarast kompletterade den omgivande parkmiljön. Ett samspel mellan natur och arkitektur upplevdes och det var en viktigt aspekt som jag strävade efter i utformning och placering av Ellipsen.

Att använda sig av kontraster mellan mörka och ljusa partier för att vägleda människor, arbetade Lewerentz med enligt Öhrn (2021). Detta ville jag ta hänsyn till vid placeringen av ceremoniplatsen, som nås via en stig genom den täta bokridån och leder besökaren till den öppna gläntan och sedan vidare till det intilliggande naturstråket med blommande ängar och glest placerade träd. Kontrasterna var även något som upplevdes vid platsbesöket på Skogskyrkogården, där den täta tallskogen kändes tung och mörk, vilket stärkte upplevelsen av ljuset och lättheten som infann sig på de öppna och vidsträckta gräspartierna. Detta gjorde stort intryck på mig och var en gestaltungsprincip som jag utgick från när jag formgav ceremoniplatsen.

Materialiteten var en viktig diskussionspunkt, här inspirerades jag av den enkelhet och de sparsmakade materialval Lewerentz ofta gjorde (Bodén 2006, s. 58), bland annat den raffinerade betongbyggnaden blomsterkiosken på Östra kyrkogården. Den solida och till utformningen enkla Ellipsens form är inspirerad av dessa idéer, dock finns risk för att den upplevs som alltför sluten och mörk i sin konstruktion. Under platsbesöket vid Markuskyrkan i Stockholm fann jag mötet mellan de planterade björkarnas näver och byggnadens murade fasad, harmoniera med naturen, troligen inte av en slump, utan noga uttänkt. Därför valde jag betongens släta och rostfärgade yta, som förstärkte relationen till bokträdens stammar och lövverk.

Under utformningen av Ellipsen var det av stor betydelse att kunna arbeta med fysiska, tredimensionella modeller som gav mig möjlighet att prova många olika utföranden när det gällde dess skala, rumslighet, samt hur öppen eller sluten den upplevdes. Ett skissmöte med arkitekt Stefan Grip var även det viktigt för den nuvarande utformningen. Här kunde arkitektoniska, materiella och funktionella val diskuteras och bearbetas. Att samverka med en erfaren arkitekt gav nya infallsvinklar och var betydelsefullt då jag i övrigt arbetade självständigt.

Minneshöjden

Min intention med Minneshöjden var att finna en lämpligt plats för att tillgodose det ökade behovet av en konfessionsneutral minnesplats. Genom att placera minnesplatsen inkommerad i åsens krön förstärkte jag den visuella upplevelsen med intentionen att göra så liten åverkan som möjligt. Det kan dock ifrågasättas om denna plats kan upplevas som neutral med tanke på dess kristna kontext och närheten till både minneslunden och närliggande askgravplatser. Däremot placerades inte något gravskick på åsens höjd, inte heller finns någon symbolik kopplad till en viss trosuppfattning närvarande på platsen, som snarare präglas av den omslutande vegetationen, där naturen står i centrum för upplevelsen.

Tanken med den slutliga placeringen var att tillvarata åsens potential, som både ett upphöjt och av vegetation avskilt och omslutande rum. Återigen ville jag stärka och framhäva landskapets befintliga karaktär, något som både Ahlin (1985, s. 6) och Wingren (2013) belyser. I utformningen av Minneshöjden ville jag tillföra en kontrastverkan till den vildvuxna naturen som etablerat sig och tillförde då en stram konstruktion, delvis inkommerad i åsens höjdrygg. Dess påverkan på åsen kan ifrågasättas, men noga avvägd placering medförde att den trots allt inte påverkade negativt utan snarare stärkte åsens storslagenhet som under platsbesöket upplevdes som bortglömd och igenvuxen av sly.

En viktigt inspiration för Minneshöjden var platsbesöket på Skogskyrkogården och den meditationslund som är placerad på en höjd med långa utblickar över begravningsplatsen. Det starka med den upplevelsen var vandringen upp mot toppen, som både kändes som en förberedande akt i den långa färden upp mot toppen och den lätthet som infann sig och var en stark fysisk och mental känsla.

Vandringen till och från Minneshöjden med stigningen uppför åsens höjdrygg var en viktig del av gestaltningen, en regisserad färd genom landskapet, något som Örn

(2021) beskrev att Lewerentz använde vid utformningen av Skogskyrkogården. Upp till minnesplatsen anlades trappor från två håll. Ett antal stigar inkommerades i åsen, som ett alternativ till trapporna. Stigar var även viktiga för att tillföra en alternativ rörelse i landskapet. Under platsbesöket på Skogskyrkogården, där en variation av stigar på skrå i terrängen samt raka trappor, gav olika upplevelser av samma plats.

Bristen på tillgänglighet kan dock diskuteras men jag ansåg att denna plats ändå var berättigad som ett komplement till andra av kyrkogårdens platser, som i högre grad är tillgängliga.

Lewerentz arkitektur som inspiration

Ett av mina syften var att återknyta till Sigurd Lewerentz och hans arbetsmetoder. Omfånget av den litteratur som studerades kunde eventuellt ha begränsats, till förmån för en djupare analys av referensobjekten. En inriktning mot besök och analys av fler eller andra referensobjekt hade kanske gett ett vidare perspektiv på Lewerentz arbetsmetoder. Att två av referensobjekten var kyrkor där byggnadens arkitektur stod i centrum, snarare än omgivningen, gjorde att analysen av Skogskyrkogården fick en oproportionerligt stor betydelse för hur jag tolkade Lewerentz förhållande till landskapet i sitt arbete. Inventering och analys av Östra Kyrkogården genomfördes under en dag i ett tidigt skede och för gestaltningen hade det varit en fördel att återbesöka platsen då frågetecken kopplade till den specifika platsen uppstod. För gestaltningen var dock den fysiska modellen en hjälp, där landskapet och terrängen kunde studeras som ett komplement till platsbesök.

Min vilja att ta ett större grepp och utveckla ett större område än det som tävlingen föreskrev; förslag till ceremoniplats, minnesplats samt utveckling av ett nytt naturområde, upplevdes som en för omfattande uppgift inom ramen för detta examensarbete. Hade jag koncentrerat mig på en av dessa uppgifter kunde resultatet blivit mer genomarbetat. Jag hade inte möjlighet att gå in på detaljnivå, när det gällde t ex konstruktionsdetaljer och specifika materialval i alla avseenden.

Avslutande tankar och fortsatt arbete

I mitt gestaltungsförslag har landskapet öppnats upp och föreslagna platser, funktioner och gångvägar har skapat mervärden och kommit att bättre utnyttja landskapets potential som minnes- och mötesplats. Gestaltningen har tillfört fler upplevelser av landskapet, med en ökad kontrastverkan mellan ljus och mörker, fler siktlinjer och ökat möjligheten att röra sig i och mellan begravningsplatsens olika rum. De nya vandringsstråken har bidragit både till att skapa en emotionell upplevelse och att sammanlänka platsens olika rum och funktioner.

Min strävan att skapa konfessionsneutrala tillägg i mitt idéförslag komplicerades av begravningsplatsens tydligt kristna stilideal och seder. Dock anser jag att de valda och något avskilda platserna, bidrar till att både minneshöjden och ceremoniplatsen kommer att upplevas som egna rum i landskapet, tillämpliga för alla oavsett religionstillhörighet och för profana ändamål.

Redan tidigt i gestaltungsprocessen ställdes frågan om det är möjligt att "arbeta i någons anda", vilket också var en av förutsättningarna i den utlysta tävlingen som låg till grund för detta arbete. Frågan kan inte besvaras på ett enkelt sätt. Att ta del av Lewerentz arkitektur och försöka få en inblick i hans tankevärld och hans arbetssätt har varit givande, som inspiration för mitt eget gestaltungsarbete. Detta är något jag tar med mig i mitt fortsatta arbete som landskapsarkitekt och kommer att återvända till i mitt yrkesliv. För denna gestaltning har det fört mitt arbete i en specifik riktning, där både processen, designvalen och det slutgiltiga resultatet varit ett annat om jag inte valt att inspireras av Sigurd Lewerentz.

Jag övervägde att se på frågeställningen att "arbeta i någons anda" ur ett vetenskapsteoretiskt perspektiv. Dock insåg jag att detta skulle medföra en helt annan infallsvinkel med en teoretisk, snarare än en praktisk, inriktning, vilket inte skulle kunnat utmynna i ett gestaltungsförslag inom ramen för detta arbete. För en praktiserande landskapsarkitekt skulle ett sådant teoretiskt perspektiv kunna vara intressant för att förstå hur vi använder oss av inspirationen från andras verk och arbetsmetoder. Detta skulle kunna vara en möjlig frågeställning i ett annat arbete.

Idag står många begravningsplatser inför stora förändringar, där flera trosinriktnings behov av varierande begravningsskick och ceremonier ska tillgodoses. På Östra krykogården planeras en ny muslimsk begravningsplats, förlagd utanför den befintliga begravningsplatsen och mellan dessa saknas idag förbindelse, både fysiskt och visuellt. Upplevelsen är att den muslimska delen förpassas till en ytterkant, istället för att bli en integrerad del av Östra Kyrkogården. En framtida uppgift för en landskapsarkitekt kan vara hur man kan se våra begravningsplatser som en helhet, där flera trosinrikningar kan rymmas och samverka på ett naturligt sätt.

KÄLLFÖRTECKNING

Ahlin, Janne (1985). *Sigurd Lewerentz, arkitekt*. Stockholm: Byggförl. i samarbete med Arkitekturmuseet.

Alvaker, K., Andréasson, A., Kirsten Bille, J. (2015). *Östra kyrkogården i Malmö, Kulturhistorisk inventering och bedömning. Del av Vård- och underhållsplan, Malmö Kyrkogårdsförvaltning*. (Internt material).

Bodén, Christer (2006). *Sigurd Lewerentz - Klippans kyrka: Sankt Petri 1966-2006*. Helsingborg: ArchiLibris

Constant, Caroline (1994). *The woodland cemetery: toward a spiritual landscape: Erik Gunnar Asplund and Sigurd Lewerentz*. 1915-61. Stockholm: Byggförl.

Engfors, Christina (red.) (1986). *Lewerentz*. Stockholm: Arkitekturmuseet.

Evensen, K. H., Nordh, H., & Skaar, M. (2017). *Everyday use of urban cemeteries: A Norwegian case study*. Landscape and Urban Planning, Volume 159, 76-84. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2016.09.019>

Grönwall, E. (2017). *Kyrkans begravningsplatser förr och nu*. Stockholm: Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation. <https://www.svenskakyrkan.se/filer/Begravningsplatser%20förr%20och%20nu%20av%20Eva%20Grönwall.pdf>

Karlsmo, Emilie (2005). *Rum för avsked: begravningskapellet arkitektur och konstnärliga utsmyckning i 1900-talets Sverige*. Diss. Uppsala : Uppsala universitet, 2005

Klassikern (2021). Lousie Epstein: *Blomsterkiosken av Sigurd Lewerentz - brutal betong i Malmö*. (Radioprogram). Sverige Radio, P1, 3 oktober. [https://sverigesradio.se/avsnitt/blomsterkiosken-av-sigurd-](https://sverigesradio.se/avsnitt/blomsterkiosken-av-sigurd-lewerentz-brutal-betong-i-malmo)

[lewerentz-brutal-betong-i-malmo](https://sverigesradio.se/avsnitt/blomsterkiosken-av-sigurd-lewerentz-brutal-betong-i-malmo).

Klein, Harald (2021). *Landskapsarkitekturens Ingmar Bergman*. Krönika, Movium. Publicerad 28 september 2021.

<https://www.movium.slu.se/kronikor?article=landskapsarkitekturens-ingmar-bergman>

Klintborg Ahloklo, Å (2001). *Mellan trädkrans och minneslund: svensk kyrkogårdsarkitektur i utveckling. 1940-1990*. Alnarp: Movium.

Lundin, A. (red.) (2018). *Till minne av livet: kyrkogårdar och begravningsplatser i Stockholms stift*. Stockholm: Stockholmia förlag.

Nolin, C. (2006). *Kyrkogårdsestetik och ceremonier*. Bebyggelsehistorisk tidskrift, 2006:52, ss. 80–96.

OBS (2021). Rasmus Waern: *I Lewerentz arkitektur syns människan. (Radioprogram)*. Producent: Olof Åkerlund. Sveriges Radio, P1 30 september. <https://sverigesradio.se/avsnitt/i-lewerentz-arkitektur-syns-manniskan>.

Svenska kyrkan (2021). *Östra kyrkogården i Malmö*. <https://www.svenskakyrkan.se/malmokyrkogard/ostra-kyrkogarden>. (2021-12-03)

Wingren, C. (2013). *Place-making strategies in multicultural Swedish cemeteries: the cases of 'Östra kyrkogården' in Malmö and Järva common*. Mortality, 18:2, ss. 151-172. doi: 10.1080/13576275.2013.791265

Örn, Johan, Long, Kieran, Andersson, Mikael & Bergström, Anders (2021). *Sigurd Lewerentz: dödens och livets arkitekt*. Stockholm: ArkDes

FIGURFÖRTECKNING

Figur 1. *Karta Östra kyrkogården, författarens egen illustration (s. 16)*
Figur 2. *Karta Östra kyrkogården samt arbetets avgränsning, författarens egen illustration (s. 17)*
Figur 3. *Foto, C.G Rosenberg 1940, Arkitektur- och designcentrum (s.21)*
Figur 4. *Foto Malmö stadsarkiv (s.22)*
Figur 5 - 7. *Foto, författarens egna (s. 26)*
Figur 8. *Foto, Klippans kommun (s. 26)*
Figur 9 - 10. *Foto, Stockholms stadsmuseum (s. 26)*
Figur 11 - 17. *Foto, författarens egna (s. 27)*
Figur 18 - 23. *Foto, författaren egna (s. 28)*
Figur 24 - 29. *Foto, författarens egna (s. 29)*
Figur 30 - 36. *Foto, författarens egna (s. 30)*
Figur 37. *Foto, Arkitektur- och designcentrum (s. 32)*
Figur 38. *Situationsplan, författarens egen illustration (s. 33)*
Figur 39 - 44. *Foto, författarens egna (s.34)*
Figur 45. *Sektion, författarens egen illustration (s.34)*
Figur 46 - 51. *Foto, författarens egna (s. 35)*
Figur 52. *Sektion, författarens egen illustration (s. 35)*
Figur 53 - 56. *Foto, författarens egna (s. 35)*
Figur 57. *Analysplan, författarens egen illustration (s. 36)*
Figur 58. *Foto av modell, författarens egen (s.39)*
Figur 59 - 60. *Foto av modell, författarens egna (s.40)*
Figur 61 - 62. *Skisser, författarens egna (s. 40)*

Figur 63. *Skiss, författarens egen (s. 41)*
Figur 64 - 66: *Foto av modell, författarens egna (s. 41)*
Figur 67 - 69. *Skisser, författarens egna illustrationer (s. 41)*
Figur 70. *Foto av modell, författarens egna (s. 41)*
Figur 71- 72. *Skisser, författarens egna illustrationer (s. 42)*
Figur 73 - 75: *Foto av modell, författarens egna (s. 42)*
Figur 76. *Foto av modell, författarens egna (s. 43)*
Figur 77 - 82. *Skisser, författarens egna illustrationer (s. 43)*
Figur 83 - 85. *Skisser, författarens egna illustrationer (s. 44)*
Figur 86. *Skisser, författarens egna illustrationer (s. 45)*
Figur 87. *Foto av modell, författarens egen (s. 45)*
Figur 88. *Foto av modell, författarens egen (s. 46)*
Figur 89. *Situationsplan, författarens egen illustration (s. 47)*
Figur 90. *Sektion, författarens egen illustration (s. 48)*
Figur 91 - 92. *Detaljbilder, författarens egna illustrationer (s. 48)*
Figur 93 - 95: *Detaljbilder, författarens egna illustrationer (s. 49)*
Figur 96. *Visionsbild, författarens egen illustration (s. 50)*
Figur 97. *Illustrationsplan, författarens egen illustration (s. 51)*
Figur 98. *Detaljprinciper, författarens egen illustration (s. 52)*
Figur 99: *Visionsbild, författarens egen illustration (s. 52)*
Figur 100 - 101. *Sektion, författarens egen illustration (s. 53)*
Figur 102. *Visionsbild, författarens egen illustration (s. 54)*
Figur 103. *Illustrationsplan, författarens egen illustration (s. 55)*
Figur 104 *Sektion, författarens egen illustration (s. 55)*

Publicering och arkivering

Godkända självständiga arbeten (examensarbeten) vid SLU publiceras elektroniskt. Som student äger du upphovsrätten till ditt arbete och behöver godkänna publiceringen. Om du kryssar i JA, så kommer fulltexten (pdf- filen) och metadata bli synliga och sökbara på internet. Om du kryssar i NEJ, kommer endast metadata och sammanfattning bli synliga och sökbara. Fulltexten kommer dock i samband med att dokumentet laddas upp arkiveras digitalt.

Om ni är fler än en person som skrivit arbetet så gäller krysset för alla författare, ni behöver alltså vara överens. Läs om SLU:s publiceringsavtal här: <https://www.slu.se/site/bibliotek/publicera-och-analysera/registrera-och-publicera/avtal-for-publicering>.

☒ JA, jag/vi ger härmed min/vår tillåtelse till att föreliggande arbete publiceras enligt SLU:s avtal om överlåtelse av rätt att publicera verk.

☐ NEJ, jag/vi ger inte min/vår tillåtelse att publicera fulltexten av föreliggande arbete. Arbetet laddas dock upp för arkivering och metadata och sammanfattning blir synliga och sökbara.